

DEPOZITUL DE UNELTE ȘI ARME MEDIEVALE TIMPURI DESCOPERIT LA SADOVA-CĂLĂRAȘI, REPUBLICA MOLDOVA

Ion TENTIUC*, Valeriu BUBULICI**

Keywords: Carpathian-Dniester region, the 9th-11th centuries AD, hoard, iron, tools, weapons.

Investigațiile arheologice sistematice, cercetările de suprafață și descoperirile din ultimele decenii au scos la lumină și au pus la îndemâna cercetătorilor un număr important de vestigii din perioada evului mediu timpuriu. Includerea în circuitul științific a surselor documentare de natură arheologică permite reconstituirea obiectivă a diferitor aspecte ale vieții social-economice, politice și culturale ale comunităților autohtone românești din spațiul est-carpatic de la sfârșitul mileniului I p.Chr. și începutul celui următor. Analiza comparată a materialelor arheologice permite înțelegerea complexității relațiilor sociale și economice, nivelului de dezvoltare a comunităților locale din spațiul carpato-nistean, receptivității la inovațiile agro-tehnice ale timpului, relațiilor de schimb interne, interregionale sau externe, angajării localnicilor în dinamica proceselor economico-comerciale și politice ale vremii.

În primăvara anului 2010, la aproximativ 1 km de la intrarea dinspre nord-est în s. Sadova, rn. Călărași, Republica Moldova, la marginea unui masiv forestier¹, a fost descoperit un mic depozit alcătuit din șapte piese de fier, reprezentând unelte și arme din perioada medievală timpurie² (fig. 1). Condițiile identificării în teren a depozitului nu sunt foarte clare. Conform descoperitorului, acestea au fost scoase la iveală atunci când a fost arată fâșia de protecție de la liziera pădurii. Cercetările la fața locului nu au adus mai multă informație privind contextul descoperirii. Din componența depozitului făceau parte o săpăligă, două otice, trei topoare și un cuțitaș³, toate din fier.

1. *Săpăligă* (fig. 2). Piesa se înscrie în seria celor cu corpul zvelt și alungit. Ceafa rotunjită este frumos profilată și înzestrată cu două aripioare în prelungirea părții superioare a muchiei, executate pentru o mai bună priză la coadă. Gaura de fixare a mânerului, cvasi-rotundă în secțiune, este întărită, de o parte și de alta, cu aripioare de înmănușare în formă triunghiulară⁴. Trecerea de la ceafă spre lamă se face printr-un gât lung, puternic individualizat, dreptunghiular în secțiune. Lama este arcuită în formă de evantai, realizat simetric față de corpul piesei. Taișul, curbat în plan, este executat pe ambele fețe ale lamei. Lama poartă urme de reparație și/sau ranforsare. Acestea i s-a adăugat, pe partea din față, o panglică din fier, lungă de 10,1 cm, lată de 2,0 cm și groasă de 0,2 cm, care a condus la mărirea rigidității dar și a suprafeței de lucru a piesei. Lungimea totală a săpăligii este de 16,3 cm, lățimea de 1,4-10,1 cm, diametrul găurii – 3,4x3,6 cm.

* ion_tentiuc@yahoo.com

** vbubulici@mail.ru

¹ Întinderea forestieră de pe Podișul Bîcului, unde a fost descoperit depozitul, era cunoscută în trecut sub numele de Ținutul Codrilor. Ultimul formează două masive împădurite, cel al Codrilor de Nord, sau Codrii Orheiului, și cel al Codrilor de Sud, sau Codrii Hânceștilor, separate de valea Bîcului.

² Aceste date ne-au fost comunicate de către Petru Costin, care a fost de față în momentul descoperirii, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru informație și pentru posibilitatea de a studia piesele.

³ Cuțitașul de fier, descoperit împreună cu celelalte piese, nu s-a păstrat.

⁴ Forma muchiei acestei piese este identică cu cea de la unele tipuri de topoare din secolele X-XI/XII p.Chr.

Funcționalitatea acestui tip de unealtă agricolă este, după cum se cunoaște, de utilizare în grădinărit, pentru afânarea solului⁵.

Sape cu lama îngustă, numite săpăligi, aparținând perioadei evului mediu timpuriu, au fost descoperite izolat, în cadrul unor depozite sau în procesul investigațiilor arheologice sistematice, în mai multe situri de la sud și est de Carpați⁶.

Analogii. Săpăliga de la Sadova își găsește analogii apropiate printre piesele de acest fel de la Boghești, Prisecani (jud. Vrancea)⁷, Echimăuți (rn. Rezina)⁸, Ruhotin (rn. Hotin, reg. Cernăuți)⁹, Spinoasa (jud. Iași)¹⁰, sau în depozitele de la Dragosloveni (jud. Vrancea)¹¹, Bârlogu (jud. Argeș)¹² și Curcani (jud. Călărași)¹³ etc. Din punct de vedere morfologic, cea mai apropiată de piesa de la Sadova este săpăliga din depozitul de la Dragosloveni, reprezentată de un singur exemplar din cele cinci descoperite aici¹⁴. Aceasta are lama în formă de evantai, corpul destul de lung și zvelt, având secțiunea dreptunghiulară. Părțile laterale ale găurii de fixare a cozii sunt lățite, ca și la piesa noastră, în formă de triunghi. Are ceafa prelungită pe direcția opusă tăișului.

Aceste forme de săpăligi aparțin tipului K10 și K11 în tipologia lui J. Henning¹⁵, sau tipului D2a, după clasificarea propusă de G. Bilavski¹⁶.

Datare. J. Henning încadrează săpăligile din depozitele de la Dragosloveni și Bârlogu în tipurile K10 și K11, iar piesa de la Curcani în tipul K23, atribuindu-le secolelor VIII-X p.Chr¹⁷. Cercetătorii A. Canache și Fl. Curta, în baza analogiilor din afara teritoriului României, în special a descoperirilor din complexe închise scoase la iveală în Moravia sau Bulgaria, atribuie săpăligile de la Dragosloveni și Bârlogu perioadei cuprinse, în general, în secolul al VIII-lea, iar pe cea de la Curcani, în secolul al IX-lea¹⁸.

Se pare că evoluția săpăligilor medievale timpurii pornește de la piesele cu lama îngustă care depășește puțin grosimea corpului, din epoca geto-dacă¹⁹, spre cele cu corpul de formă cvasi-triunghiulară, a căror lamă este de două ori mai lată decât corpul uneltei propriu-zise²⁰.

⁵ Maria Comșa, *Grădinăritul în mileniul I e.n. pe teritoriul României*, în *Pontica*, 13, 1980, p. 164-184; Șt. Olteanu, *Contribuții la cunoașterea evoluției principalelor unelte agricole de pe teritoriul României în epoca marilor migrații (secolele IV-XI)*, în *Revista de istorie*, t. 42, 1989, 3, p. 275-284; D. Gh. Teodor, *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI*, Iași, 1996; G. Bilavski, *Unelte agricole din Moldova medievală*, Brăila, 2016.

⁶ G. Bilavski, *op. cit.*, 2016, p. 137-138.

⁷ A. Paragină, *Habitatul medieval la curbură exterioară a Carpaților în secolele X-XV*, Brăila, 2002, 120-121, pl. XIX/1, 2, 3).

⁸ G. B. Fedorov, *Gorodisce Ekimaufy*, în *Kratkie soobschenija instituta istorii materialnoy kul'tury*, vyp. 50, Moskva, 1953, c. 122, рис. 51/4.

⁹ B. O. Timosciuk, *Tverdinea na Pruti. Z istorii vinikнення Cernivtiv*, Użgorod 1978, foto 1.

¹⁰ G. Bilavski, *op. cit.*, 2016, p. 137, pl. XL/9.

¹¹ M. Comșa, Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni (jud. Vrancea)*, în *SCIV*, XX, 1969, 2, p. 425-436, fig. 2/8).

¹² I. Nania, *O importantă descoperire din epoca feudalismului timpuriu la Bârlogu, comuna Negrași, județul Argeș*, în *Studii și comunicări - Pitești*, 1969, p. 120-131; M. Comșa, *op. cit.*, 1980, p. 174.

¹³ M. Comșa, C. Diclescu, *Un depozit de unelte și arme descoperit la Curcani (jud. Ilfov)*, în *SCIV*, XXIII, 1972, 3, p. 469-473; M. Comșa, *op. cit.*, 1980, p. 174, fig. 6/6.

¹⁴ M. Comșa, Gh. Constantinescu, *op. cit.*, 1969, p. 42/9, fig. 2/8.

¹⁵ J. Henning, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des I. Jahrtausends u.Z.* Berlin, 1987, S. 82-83, Taf. 5/20.

¹⁶ G. Bilavski, *op. cit.*, 2016, p. 137.

¹⁷ J. Henning, *op. cit.*, 1987, p. 83, Abb. 38 și Abb. 39, Taf. 50 și Taf. 51.

¹⁸ A. Canache, Fl. Curta, *Depozite de unelte și arme medievale timpurii de pe teritoriul României*, în *Mousaios. Buletinul științific al Muzeului Județean Buzău*, IV/1, Buzău, 1994, p. 179-221, p. 189 și fig. 5.

¹⁹ I. Glodariu, E. Iaroslavski, *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, București, 1978, p. 97.

²⁰ Pentru descrierea nivelului de dezvoltare a practicilor agricole din perioada traco-dacă, Magdalena Beranova, a adus exemplul cu săpăligile descoperite la Grădiștea Muscelului și Căpâlna (vezi: M. Beranova, *Zemědělství starých Slovanů*, Praga, 1980, p. 99, fig. 34).

De la această formă clasică, urmează modelarea săpăligilor spre piesele cu corpul aproape oval²¹ sau evoluează spre uneltele care au corpul zvelt și lama în formă de evantai.

Nu există diferențe cronologice sau geografice privind predominarea unuia din aceste tipuri de săpăligă în spațiul carpatic. Pe de altă parte, forma muchiei traforate la săpăliga de la Sadova, înzestrată cu două aripioare în prelungirea părții superioare a cefeii, este identică cu cea de la topoarele de tipurile III și IV după Kirpičnikov, datate în secolele X-XII, cu perioada de maximă utilizare în secolul XI. Aceasta permite să atribuim săpăliga perioadei respective.

Cât privește proveniența săpăligelor de la nordul Dunării de Jos, suntem de acord în privința insuficienței de informații²² care ar acredita originea lor din teritoriile bizantine²³, dacă, eventual, acestea nu sunt de origine locală, cu rădăcini în perioada romană²⁴.

În opinia noastră, datarea acestor vestigii poate fi atribuită intervalului de timp cuprins, cu precădere, între a doua jumătate a secolului VIII și sfârșitul secolului X, cu toate că piese de acest fel sunt cunoscute și în situri aparținând secolului XI sau XI-XII.

2. *Otic din fier* (fig. 3a). Are forma dreptunghiulară. Este lucrat dintr-o singură bandă metalică. Lama este slab evazată, are marginea ascuțită și ușor curbată. În partea de sus laturile sunt îndoite pentru a forma un manșon scurt și deschis. Partea superioară formează un oval în secțiunea transversală. Lungimea piesei este de 8,5 cm. Lama este lată de 7,0 cm, iar manșonul de 6,3 cm.

3. *Otic din fier* (fig. 3b). Are forma dreptunghiulară alungită. Piesa este lucrată dintr-o singură bandă de metal. Lama este ascuțită și dreaptă. În partea de sus două laturi au fost îndoite pentru a forma manșonul scurt și deschis. Lungimea piesei este de 11,2 cm, lama este lată de 7,7 cm, iar manșonul are lățimea de 6,2 cm.

Oticele de la Sadova aparțin tipului cu manșon deschis și își găsesc analogii printre vestigiile descoperite izolat sau în cadrul unor depozite de unelte și arme descoperite la est și sud de Carpați.

În spațiul est-carpatic oticele sunt cunoscute încă din secolele VI-VII p.Chr. Câteva piese din această perioadă au fost descoperite la Alcedar-Odaia²⁵, Brănești²⁶, Trebujeni-Scoc²⁷ și Hansca²⁸. O particularitate a acestor piese este constituită de faptul că sunt realizate din corn de cerb²⁹.

²¹ D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n.* Iași, 1981, p. 63.

²² A. Canache, Fl. Curta, *op. cit.*, 1994, p. 189.

²³ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, 1981, p. 63. Nu excludem că pătrunderea unor săpăligi medievale timpurii în regiunile de la sud și est de Carpați putea să se fi propagat dinspre spațiul carolingiano-moravian sau scandinav, unde piesa noastră găsește mai multe analogii la Brancovice, Mikulcice, Moravschy Ian, dar și Mastermyr, lângă localitatea Hemse, de pe insula Gotland. De aici, săpăligile puteau să pătrundă și la est, și la sud de Carpați sau în Bulgaria, prin intermediul drumului comercial de tranzit care lega Bizanțul de regiunile moraviene și nordice. În Bulgaria, piese de acest fel au fost descoperite la Asenoveț, Karanovo, Provadia, Dalgopol etc.

²⁴ I. Glodariu, E. Iaroslavski, *op. cit.*, 1978, p. 97, fig. 34/6-8, 10. A se vedea câteva unelte și arme din epoca dacică, descoperite în Munții Orăștiei, publicate recent de Marius-Mihai Ciută și Cătălin Borangic, *A Recently Recovered Lot of Iron Tools and Weapons Originating in the Area of Orăștiei Mountains*, în *Brukenenthal. Acta Musei*, XIII, 1, 2018, p. 31-46, care confirmă ipoteza noastră.

²⁵ I. A. Rafalovici, *Slavjane VI-IX vekov v Moldavii*, Chișinău, 1972, рис. 16/3.

²⁶ G. B. Fedorov, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo mezhdurečia v I tysjačelietii n.e.* în *Materialy i issledovania po archeologii SSSR*, vyp. 89, 1960, c. 379, рис. 71/11.

²⁷ N. P. Telinov, R. A. Rabinovici, *Rezultaty rabot na poselenii Skok*, în *Arheologičeskie issledovania v Moldavii v 1985 g.*, Chișinău, 1990, s. 203, fig. 3-4.

²⁸ I. G. Hynku, *Otčet o raskopkach na poselenii Hanska v 1966 g.*, Chișinău, 1967. Arhiva Muzeului Național de Istorie a Moldovei; Gh. Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean (secolele V-XIII)*, București, 2007, p. 151.

²⁹ I. A. Rafalovici, *op. cit.*, 1972, s. 109-110, fig. 16, 1-3; S. Musteață, *Populația spațiului pruto-nistean în secolele VIII-IX*, Chișinău, 2005, p. 55-56, fig. 36, 1-6. Pentru piesele din corn de cerb s-a acreditat ideea că ele ar fi fost utilizate și pentru prelucrarea pieilor de animale. La această concluzie s-a ajuns în urma cercetării lamei

Din a doua jumătate a secolului VIII, în spațiul est-carpatic, sunt utilizate aproape în exclusivitate, otice confecționate din fier.

Analogii. În spațiul de la est și sud de Carpați, analogii pentru cele două piese de la Sadova găsim în siturile de la Alcedar³⁰, Bârlălești³¹, Calfa³², Cociu³³, Dridu³⁴, Fundu Herții³⁵, Hansca³⁶, Hlinjeni³⁷, Lucașeuca³⁸, Mălușteni³⁹, Molești⁴⁰, Păcuiul lui Soare⁴¹, Trebujeni-Scoc⁴² și în depozitele de unelte și arme de la Dragoslaveni⁴³ și Vatra Moldoviței – „Hurghișca”, ultimul aparținând secolelor XIII-XIV⁴⁴.

Piese din fier, reprezentând oticuri, au fost interpretate diferit, fiind considerate de multe ori *tesle* pentru prelucrarea lemnului⁴⁵ sau *brăzdare de plug în formă de lingură* pentru plugul cu două coarne lucrătoare⁴⁶. Descoperirile din spațiul românesc au mai fost numite *săpăligi* sau „*toporaș cu înmănușare verticală*”⁴⁷. Unii cercetători au considerat oticul o unealtă caracteristică doar spațiului românesc, acesta lipsind în mediul slavilor de răsărit⁴⁸.

Menționăm că acest tip de vestigii a fost cunoscut nu doar comunităților care practicau agricultura, ci și celor a căror preocupare de bază era nomadismul ecvestru⁴⁹. Astfel, pentru

pieselor. În unele cazuri, acestea aveau lama lustruită, atunci când, se crede, erau folosite pentru prelucrarea pieilor, în altele aveau suprafața lucrătoare iregulară (vezi: Gh. Postică, *op. cit.*, 2007, p. 150 și nota 106).

³⁰ G. B. Fedorov, *Itogi trekhletnich rabot v Moldavii v oblasti slaviano-russkoj archeologii (pamjatniki epochi „polej pogrebenij” v Moldavii)*, în *Kratkie soobščenia o dokladach i issledovaniach Instituta istorii material’noj kul’tury*, vyp. 56, Moskva, 1954, p. 17, fig. 6/7.

³¹ D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, p. 77, fig. 25/4; G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 130, fig. 162/8. Aici este atribuit secolului al IV-lea.

³² G.F. Čebotarenko, *Kalfa – gorodišče VIII-X vv. na Dnestre*, Chișinău, 1973, p. 58.

³³ G. Coman, *Noi cercetări arheologice cu privire la secolele V-XI în partea de sud a Moldovei*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, I, 1979, p. 74, 91, fig. 11/6.

³⁴ E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 94, 128, fig. 54/7.

³⁵ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, 1978, p. 77, fig. 27/1,2; M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții (jud. Botoșani)*, Iași, 1987, fig. 52/1-2, 4.

³⁶ I. Gh. Hyncu, *Arheologičeskie issledovania na poselenii Limbari-Căprărija X-XIV vv. v 1968-1969*, în *Arheologičeskie issledovania v Moldavii a 1968-1969 gg.*, Chișinău, 1972, p. 177, fig. 2/1; Gh. Postică, *op. cit.*, 2007, p. 150-151; I. Tentiuc, *Populația din Moldova Centrală în secolele X-XIII*, Chișinău, 2017, 72, fig. 10/5, 21). În situl de la Hansca (Ialoveni) au fost cercetate mai mult de 20 de otice din fier (vezi: Gh. Postică, *op. cit.*, 2007, p. 151).

³⁷ N. V. Golîțeva, M.T. Kașuba, *Mnogoslojnyj pamjatnik Srednego Podnestrovia (materialy raskopok 1978-1979, 1989-1990)*, Tiraspol, 1995, p. 59, табл. CXXXIII/16.

³⁸ I. G. Hâncu, *Poselenija XI-XIV vekov v Orgheevskich kodrach Moldavii*, Chișinău, 1969, p. 21, fig. 20/1.

³⁹ G. Bilavski, *op. cit.*, 2016, 287, pl. 38/16.

⁴⁰ I. Tentiuc, *Contribuții la istoria și arheologia spațiului pruto-nistrean. Siturile de la Durlești și Molești*, Chișinău, 2012, p. 171, fig. 75/11.

⁴¹ P. Diaconu, D. Vâlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, vol. I, București, 1972, p. 168, fig. 68/2, 3.

⁴² N. P. Telinov, *Issledovanie slavjanskogo seliščea Skok*, în *Arheologičeskie issledovania v Moldavii v 1983 g.*, Chișinău, 1988, 107, рис. 3/9.

⁴³ M. Comșa, Gh. Constantinescu, *op. cit.*, 1969, p. 429, fig. 2/1-2.

⁴⁴ V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, 1994, p. 237, fig. 28/4.

⁴⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor, *op. cit.*, 1987, 37, fig. 29/1-2, 4.

⁴⁶ J. Henning, *op. cit.*, 1987, S. 69; A. Canache, Fl. Curta, *op. cit.*, 1994, p. 188.

⁴⁷ D. Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din secolele VI-XI e.n. în Terra nostra*, București, 1973, fig. 2/5; Em. Corbu, *Sudul României în evul mediu timpuriu (secolele VIII-XI). Repere arheologice*, Brăila, 2006, p. 189, pl. XXXV/5; E. Zaharia, *op. cit.*, 1967, p. 94-95, 128, fig. 54/7.

⁴⁸ Șt. Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI. Structuri demo-economice și social-politice*, București, 1997, p. 81.

⁴⁹ S. P. Nesterov, *Tesla drevnetiurkskogo vremeni v Iužnoj Sibiri*, în *Voennoe delo drevnich plemen Sibiri i Centralinoj Azii*, Novosibirsk, 1981, s. 163-172, fig. 1; 2.

regiunile altaice și central-asiatice oticele din fier erau utilizate în calitate de arme⁵⁰, ele fiind descoperite în complexe funerare aparținând unor călăreți⁵¹. Totuși, cei mai mulți cercetători consideră că această categorie de piese putea servi, în principal, pentru îndepărtarea pământului depus pe părțile lucrătoare ale plugului, brăzdarului, a cuțitului de plug sau a cormanei. Gh. Postică subliniază caracterul universal al oticelor în cadrul gospodăriei umane⁵², servind atât în calitate de unealtă agricolă - otic de plug sau săpăligă pentru grădinarit, cât și de piesă meșteșugărească - teslă pentru prelucrarea lemnului sau drept armă pentru călăreții nomazi din întinsele stepe euroasiatice.

Cercetările au permis evidențierea a două⁵³ sau chiar trei tipuri de otice⁵⁴. Cele mai frecvent întâlnite în spațiul est-carpatic sunt oticele cu manșon deschis, aparținând tipului P2 după Henning, sau tipului C1, după Bilavski. Acestui tip aparțin și oticele din depozitul de la Sadova.

Un alt tip de otic este cel prevăzut cu tub de înmănușare, care are lama în formă de evantai dispus simetric față de corp, descoperite la Floreni, Dodești și Averești (jud. Vaslui)⁵⁵. Acestea au fost încadrate în tipul P1 sau P3 de Henning și în tipul C2 de Bilavski.

Menționăm că unii cercetători au evidențiat în cadrul tipului de otic cu manșon deschis două variante: a) prima încadrează piesele la care trecerea de la manșon spre lamă nu este evidențiată și b) cea de-a doua include piesele unde trecerea de la manșon spre lamă formează umerași profilați lateral, care măresc suprafața activă a piesei⁵⁶. Prima variantă dintre acestea a fost atribuită secolelor VI-VIII⁵⁷, iar cele cu umerași laterali secolelor VIII-X p.Chr.⁵⁸. În cadrul tipului cu manșon deschis, am putea evidenția încă o variantă, varianta c), în care s-ar integra oticul de la Spinoasa⁵⁹ (jud. Iași). Acesta are forma lamei identică cu cea a pieselor din varianta a, însă, spre deosebire de ele, are manșonul (cu aripioarele apropiate) de formă rectangulară în secțiune⁶⁰.

Datarea. Pornind de la faptul că oticele de tip P 2, după Henning⁶¹ se întâlnesc în cultura Saltovo-Maiak și în zona nord-caucaziană⁶², unii cercetători consideră că piesele descoperite în spațiul de la est și sud de Carpați pot fi datate în a doua jumătate a secolului al VIII-lea și în secolul al IX-lea⁶³. Pe de altă parte, cele mai multe otice au fost scoase la lumină în situri aparținând intervalului de timp cuprins în secolele IX-XI p.Chr. Este evident că în spațiul est-carpatic aceste piese din fier au avut o durată mai lungă, fiind utilizate cel mai mult din a doua jumătate a secolului al VIII-lea și până către sfârșitul secolului al XI-lea - începutul

⁵⁰ M. P. Greaznov, *Istoria drevnich plemen Verchnej Obi po raskopkam bliz s. Bolišaja Rečka*, în *Materialy i issledovanija po archeologii*, vyp. 48; Moskva, 1956, s.152; Ju.S. Hudeakov, *Vooruženie kočevnikov prialtajskich stepej v IX-X vv.*, în *Voennoe delo drevnich plemen*, Novosibirsk, 1981, s. 120, fig. 2/5-8.

⁵¹ N. I. Merpert, *Iz istorii oružia plemen Vostočnoj Evropy v rannem srednevekovie*, în *Sovetskaja archeologia*, 23, 1955, p. 143.

⁵² Gh. Postică, *op. cit.*, 2007, p. 151 și nota 107.

⁵³ G. Bilavski, *op. cit.*, 2016, p. 126-130.

⁵⁴ J. Henning, *op. cit.*, 1987, S. 43, Abb. 13.

⁵⁵ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, 1978, fig. 27, 4-6; G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, fig. 162, 5-7.

⁵⁶ S. P. Nesterov, *op. cit.*, 1981, p. 168-172.

⁵⁷ În spațiul est-carpatic această categorie de unealtă a fost identificată în siturile de la Dodești, Floreni și Bîrlălești, atribuite secolelor VII-IX p.Chr. Vezi la: D.Gh. Teodor, *op. cit.*, 1978, 77, fig. 27/5-6.

⁵⁸ S. P. Nesterov, *op. cit.*, 1981, p. 172.

⁵⁹ O piesă cu manșonul identic oticului de la Spinoasa a fost descoperită în depozitul celtic de la Bezdădovic, în sudul Cehiei (vezi: B. Novotná, R. Pleiner, *Metalografický výzkum pěti železných nástrojů z bezdědovického depotu*. în J. Michálek, *Keltský poklad z Bezdědovic na Blatensku*, Blatna, 1999, p. 96, fig. 77).

⁶⁰ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, 1973, fig. 2/5.

⁶¹ J. Henning, *op. cit.*, 1987, Abb. 13.

⁶² S. A. Pletneva, *Saltovo-majackaja kul'tura*, în *Stepi Evrazii v epochu srednevekovia*, Moskva, 1981, p. 64, fig. 36/41; V.B. Kovalevskaja, *Severokavkazskie drevnosti*, în *Stepi Evrazii*, 1981, p. 83-97, fig. 62/153.

⁶³ A. Canache, Fl. Curta, *op. cit.*, 1994, p. 188.

celui următor. În complexe din secolele XI-XII, aceste piese apar mult mai rar, însă nu lipsesc, așa cum este cazul oticului descoperit în locuința 3/53 de la Molești, împreună cu fragmente de căldări de lut și de amfore roșiatice⁶⁴, de la Hansca⁶⁵, Lucașeuca⁶⁶, Păcuiul lui Soare (sec. XI-XII ?)⁶⁷ și Vatra Moldoviței-, Hurghișca⁶⁸ cu datare mai târzie (sec. XIII-XIV).

4. *Topor* (fig. 4). Piesa face parte din categoria topoarelor cu corpul îngust și alungit. Are ceafa rotunjită și frumos profilată, înzestrată cu două aripioare dispuse simetric, în prelungirea părții superioare a muchiei. Pe partea centrală, orificiul de înmănușare are două aripioare de formă triunghiulară, dispuse de o parte și de alta a găurii de fixare a cozii. Spre deosebire de piesa precedentă, aici, mărimea aripioarelor triunghiulare laterale este inegală, acestea fiind mai mari pe partea dinspre mânerul toporului, și mai puțin evidențiate în partea din față. Trecerea de la ceafă spre lamă se face printr-un gât puternic individualizat, format prin îngustarea corpului piesei. Lama ușor arcuită pe latura interioară are tăișul executat simetric, pe ambele fețe, fiind ușor curbat în plan. Lungimea piesei este de 22,9 cm, lățimea de 2,5-6,1 cm, iar diametrul orificiului de 3,7 x 4,5 cm.

5. *Topor* (fig. 5a). Piesa face parte din categoria topoarelor cu corpul îngust și alungit. Ceafa masivă este rotunjită, având partea superioară ușor aplatizată și frumos profilată. Aici, ea este înzestrată cu două aripioare dispuse simetric în prelungirea părții superioare a muchiei. În zona centrală, orificiul de înmănușare este puternic reliefat, formând câte două aripioare de formă triunghiulară, dispuse de o parte și de alta a găurii de fixare a mânerului. Trecerea de la ceafă spre lamă se face printr-un gât bine individualizat, format prin îngustarea corpului piesei. Lama este ușor arcuită pe latura interioară, iar tăișul, de două ori mai lat decât corpul lamei, a fost executat simetric, pe ambele fețe ale acesteia, fiind în plan ușor curbat. Lungimea piesei este de 17,6 cm, lățimea de 2,1-4,4 cm, diametrul orificiului de prindere a cozii de 3,9 cm.

Funcționalitatea topoarelor cu corpul alungit și lama îngustă a fost mult discutată de către cercetători. Astăzi, marea majoritate a specialiștilor acceptă drept rațională și practică propunerea prin care topoarele cu greutatea mai mică de 500 gr și mai scurte de 15 cm să fie încadrate în categoria armelor⁶⁹, iar cele care depășesc aceste coordonate/mărimi, să fie considerate cu funcționalitate dublă, fiind folosite atât în calitate de armă, cât și ca unealtă de tăiat indispensabilă în gospodăria umană, dar și în timpul lungilor campanii militare⁷⁰.

Analogii. Topoarele descrise mai sus fac parte din tipul IIc după Ruttkay⁷¹, tipul I după

⁶⁴ I. Tentiuc, *op. cit.*, 2012, p. 173.

⁶⁵ I. Gh. Hâncu, *op. cit.*, 1972, c. 177.

⁶⁶ I. Gh. Hâncu, *op. cit.*, 1969, c. 21.

⁶⁷ P. Diaconu, D. Vâlceanu, *op. cit.*, 1972, p. 168.

⁶⁸ V. Spinei, *op. cit.*, 1994, p. 237.

⁶⁹ În privința lungimii care ar face diferența între topoarele considerate unelte de muncă și arme, dar și între arme și amulete sau jucării, există și alte propuneri, în care lungimea care diferențiază funcționalitatea topoarelor (arme sau unelte) variază între 8, 10 și 15 cm. Această dispută este mai mult în legătură cu încercarea de a determina funcționalitatea unui lot important de toporașe miniaturale (amulete, jucării sau piese de cult ?) descoperite în Europa de Nord, Centrală, de Est și de Sud-Est, ale căror dimensiuni variază între 2,5 și 10 cm (vezi: N.A. Makarov, *Drevnerusskie amulety-toporiki*, în *Rossijskaja archeologia*, 2, 1992, p. 41-56; Iu.M. Lesman, *Skandinavskij komponent drevnerusskoj kul'tury*, în *Stratum plus*, 5, 2014, p. 72-73; A. Tiurk, *Amulety-toporiki v materiale Karpatskogo Basejna XI-XII vv.*, în *Trudy Kamskoj archeologo-etnografičeskoj ekspedicii Permskogo Gosudarstvennogo gumanitarno-pedagogičeskogo universiteta*, vyp. XIV, Permi, 2018, p. 167; M.Ju. Menišikov, *Sekiry Peruna ili topor Sveatogo Olafa. Istoričeskij kontekst miniatiurnych toporikov (amuletov-toporikov) v XI-XVII vekach*, în *Archeologia Podmoskovia. Materialy naučnogo seminara*, vyp. 13, Moskva, 2017, p. 118-131; vezi mai ales P. Kucypera, P. Pranke, S. Wadyl, *Wczesnośredniowieczne mimiaturowe toporiki metalowe z Europy Środkowo-Wschodniej i Północnej. Korpus zabutków*, în *Życie codzienne przez pryzmat rzeczy. Kultura materialna średniowiecza w Polsce*, t. I, Toruń 2010, p. 103-176).

⁷⁰ A. N. Kirpičnikov, *Drevnerusskie oružie. Kopja, sulicy, boevye topory, bulavy, kisteny IX-XIII vv.* în *Svod archeologičeskich istočnikov. Archeologia SSSR*, E1-36, Moskva-Leningrad, 1966, c. 28.

⁷¹ A. Ruttkay, *Waffen und reiterausrustung des 9. bis zur ersten halfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei* (II), în *Slovenska archeologia*, XXIV/2, 1976, 306-307, Abb. 42.

Teodor⁷², sau tipul Id după Bilavski⁷³. Arealul de răspândire a acestui tip de topoare cuprinde spații întinse de la Volga în est până la Dunăre și Balcani în vest, fiind utilizate de comunitățile din Europa de Răsărit și Caucazul de Nord, dar și de cele din Europa Centrală și de Sud-Est.

În ultimele decenii au fost publicate mai multe studii dedicate acestei categorii de vestigii arheologice. Cele mai importante analize tipologice privind topoarele medievale timpurii aparțin lui P. Paulsen, R. Muller, B. Dostal, Al. Ruttkay, B.A. Kolčín, A.H. Kirpičnikov, V. Yotov, care au cercetat și clasificat materialele din Europa Centrală și de Nord, dar și pe cele din Europa de Răsărit și de Sud-Est. Pentru spațiul românesc sunt importante analizele și studiile privind tipologia, cronologia și funcționalitatea acestor vestigii medievale timpurii, aparținând lui E. I. Emandi, D. Gh. Teodor, V. Spinei, G. Belavski etc.

Cele mai apropiate analogii pentru acest tip de topoare găsim la piesele scoase la lumină prin descoperiri întâmplătoare sau în cadrul săpăturilor arheologice sistematice de la Liteni (com. Liteni, jud. Suceava)⁷⁴, Pleșești (com. Vulturești, jud. Suceava)⁷⁵, Dulcești (com. Dulcești, jud. Neamț)⁷⁶, Echimăuți (rn. Rezina, Rep. Moldova)⁷⁷, Poiana (rn. Șoldănești, Rep. Moldova)⁷⁸, Lencăuți-Cernăuți (reg. Cernăuți, Ucraina)⁷⁹, și Prăjești (com. Prăjești, jud. Bacău)⁸⁰.

Datare. Constatăm că, la est de Carpați, acest tip de unealtă și armă a fost descoperit izolat sau în situri arheologice atribuite secolelor IX-X (Prăjești), secolelor X-XI (Dulcești, Echimăuți și Poiana), secolului al XI-lea (Liteni și Pleșești) sau secolelor XII-XIII (Lencăuți-Cernăuți). Dan Gh. Teodor le încadrează cronologic în intervalul de timp cuprins în secolele VIII-X p.Chr.⁸¹, considerând, totodată, că aceste vestigii, de „tip dunărean”, își au prototipurile în unele topoare de luptă din perioada geto-dacă, în special la cele din secolele I a.Chr.-I p.Chr.⁸². Al. Ruttkay, de asemenea, consideră că topoarele de acest tip au avut o dezvoltare locală, autohtonă, criticând afirmațiile „tendențioase” ale lui P. Paulsen⁸³, că ele reprezintă influențele nordice, germanice, asupra slavilor⁸⁴. A. Canache și Fl. Curta consideră că topoarele cu lama îngustă din depozitele de pe teritoriul României se încadrează în intervalul cronologic de timp cuprins între sfârșitul secolului al VIII-lea și sfârșitul secolului al IX-lea p.Chr.⁸⁵ Victor Spinei datează acest tip de topoare în secolele X-XII p.Chr., subliniind că în secolul al XIII-lea se impun topoarele care au una din laturile lamei dreaptă și alta arcuită⁸⁶.

6. *Topor* (fig. 5b). Piesa face parte din categoria topoarelor-bardă. Aceasta are corpul frumos arcuit, lama tășului lată, asimetrică, de formă triunghiulară în plan. Toporul are ceafă masivă, circulară, ușor aplatizată, profilată, înzestrată cu două aripioare prelungite simetric pe partea de sus a muchiei. Gaura de înmănușare este prevăzută cu două aripioare cvasi-

⁷² D. Gh. Teodor, *op. cit.*, 2003, 546-547, fig. 4.

⁷³ G. Bilavski, *op. cit.*, 2016, 187-196, pl. LII/8-14.

⁷⁴ I. E. Emandi, *Cercetări privind uneltele de tăiat de pe teritoriul României în perioada secolelor IX-XVII*, în *Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, vol. II, Sibiu, 1981, p. 35, fug. 6/5.

⁷⁵ I. E. Emandi, *op. cit.*, 1981, p. 35, fig. 6/2.

⁷⁶ M. Alexianu, Șt. Scorțanu, *Două topoare din evul mediu descoperite în județul Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, XV-XVII (1983-1985), 1987, p. 159, fig. 1.

⁷⁷ G. B. Fedorov, *op. cit.*, 1953, p. 106-107, fig. 45/2b.

⁷⁸ G. Bilavski, *op. cit.*, 2016, p. 313-314, pl. LII/8.

⁷⁹ B. O. Timosciuk, *op. cit.*, 1978; V. Spinei, *op. cit.*, 1994, fig. 7/8.

⁸⁰ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, 2003, p. 546, fig. 4/6.

⁸¹ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, 2003, p. 542-543.

⁸² I. Glodariu, E. Iaroslavski, *op. cit.*, 1979, p. 77-80, fig. 36-39.

⁸³ P. Paulsen, *Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa*, Bonn, 1956, p. 16.

⁸⁴ A. Ruttkay, *op. cit.*, 1976, p. 306.

⁸⁵ A. Canache, Fl. Curta, *op. cit.*, 1994, p. 190-191, fig. 5/25.

⁸⁶ V. Spinei, *op. cit.*, 1994, p. 130.

triunghiulare, dispuse lateral, de o parte și de alta, simetric față de linia muchiei. Trecerea spre lamă se face printr-un gât format prin îngustarea corpului. Lama este ușor curbată pe partea exterioară, puternic arcuită pe latura interioară unde, împreună cu aripioarele de la manșon, descrie o curbă cvasi-parabolică. Secura⁸⁷ are lungimea totală de 15,5 cm, lățimea de 1,7-7,7 cm și diametrul găurii pentru mâner de 3,2 cm.

Piesa face parte din categoria topoarelor cu lama lată, caracteristice pentru sfârșitul mileniului I-începutul mileniului al II-lea. Conform clasificărilor existente, poate fi inclus în tipul III, după D. Gh. Teodor⁸⁸, tipurile III și IVb (cu aripi la ceafă), după G. Bilavski⁸⁹, sau tipurile III și IV, conform tipologiei lui A. N. Kirpičnikov⁹⁰. Arealul de răspândire a acestor topoare în Europa Centrală și de Sud-Est cuprinde Moravia, Slovacia, Ungaria, Polonia, România și Bulgaria. Un număr important de topoare de acest fel au fost descoperite în Europa de Nord și pe teritoriul Rusiei. P. Paulsen numește acest tip de securi „*grupul vareg*” de topoare nord-baltice⁹¹. A. Kirpičnikov presupune originea veche rusă a topoarelor cu lama lată, care s-ar fi extins, după secolul al X-lea⁹², în diferite regiuni europene.

Analogii. În regiunile de la est de Carpați, topoare cu lama lată, de tip bardă, înzestrate cu aripi simetrice pe partea superioară a muchiei, sunt cunoscute în câteva situri, fiind descoperite la Fedești⁹³ (com. Șuletea, jud. Vaslui), Jariștea⁹⁴ (com. Jariștea, jud. Vrancea), Siliștea Nouă⁹⁵ (com. Dolhasca, jud. Suceava) și Echimăuți⁹⁶. În restul spațiului românesc, topoare de acest fel au mai fost identificate la Oradea⁹⁷, Baia Mare⁹⁸ și Vitănești⁹⁹ (jud. Teleorman). Este categoria de armă care depășește cu puțin, din punct de vedere numeric, topoarele cu ceafa supraînălțată (de tipul II, reprezentat de cinci exemplare), descoperite în spațiul de la est și sud de Carpați¹⁰⁰.

O variantă a acestui tip de topor-bardă, cu lama lată, în evantai, dispusă simetric sau asimetric față de corp, sunt piesele care au ceafa îngustă și scurtă, de formă rectangulară în secțiune, descoperite la Bârlălești, Dragosloveni, Ruși, Nănești și Răzeni (r. Ialoveni, Republica Moldova¹⁰¹), eventual și cele de la Răstoaca și Dragosloveni (care au muchia ruptă). Unele topoare pot avea muchia alungită vertical și ascuțită, așa cum este piesa de la Echimăuți¹⁰², atribuită de A. N. Kirpičnikov tipului II¹⁰³, cu analogii în siturile culturii Saltovo-Maiățk¹⁰⁴.

⁸⁷ Aici utilizăm cuvintele *bardă* și *securi* în calitate de sinonime.

⁸⁸ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, 2003, p. 543-544, fig. 6/1, 2, 4.

⁸⁹ G. Bilavski, *op. cit.*, 2016, p. 207-208, fig. LIII/2-4.

⁹⁰ A. N. Kirpičnikov, *op. cit.*, 1966, p. 35-36, рис. 6.

⁹¹ P. Paulsen, *op. cit.*, 1956, p. 30.

⁹² În istoriografia rusă perioada cuprinsă în secolele IX-XI este numită „*varego-rusă*”. Vezi: К.А. Михайлов, *О формировании всаднической субкультуры в Древней Руси*, în *Novgorod i Novgorodskaja zemlia. Istoria i arheologia*, № 8/94, Novgorod, 2004, p. 93-103.

⁹³ G. Coman, *op. cit.*, 1980, p. 234, fig. 154/9; V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 103, fig. 21/3). Secura de la Fedești are pe lamă un mic orificiu (V. Spinei, *op. cit.*, 1982, fig. 21/3), la fel ca și unul din topoarele descoperite la Echimăuți (A. N. Kirpičnikov, *op. cit.*, 1966, p. 105, nr. 29), element care nu este reflectat pe desenele din mai multe publicații unde apare această piesă. Prezența acestui orificiu pe lama topoarelor a suscitat lungi și controversate discuții privind utilitatea sau funcționalitatea lor.

⁹⁴ A. Paragină, *op. cit.*, 1978, p. 82, fig. 2.

⁹⁵ V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, 182, fig. 10/5; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, 2003, p. 547.

⁹⁶ G. B. Fedorov, *op. cit.*, 1953, p. 106-107, рис. 45/2d.

⁹⁷ I. E. Emandi, *op. cit.*, 1981, p. 35, fig. 6/3.

⁹⁸ I. E. Emandi, *op. cit.*, 1981, p. 35, fig. 6/2.

⁹⁹ V. Leahu, G. Trohani, *Două morminte de călăreți nomazi din Cîmpia Teleormanului*, în *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 29/4, 1978, p. 530, fig. 2/6.

¹⁰⁰ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, 2003, p. 543.

¹⁰¹ Inedit. Este înzestrat cu o protuberanță la colțul dinspre mâner al lamei.

¹⁰² G. B. Fedorov, *op. cit.*, 1953, fig. 45/2c. Vezi aici, toporul trei, din cele patru publicate, numerotate de noi, de sus în jos, cu litere, de la a la d.

¹⁰³ A. N. Kirpičnikov, *Drevnerusskoe orujie*, 1966, p. 106-107.

Datate. A. N. Kirpičnikov consideră că tipul de topor cu lama lată, cu partea superioară a muchiei profilată și prelungită orizontal, cu aripioare laterale pe gaura de înmănușare, își are originile în secolului al X-lea¹⁰⁵. S-a atras atenția că cele mai multe topoare de acest fel au fost descoperite în mormintele drujinarilor vechi ruși (varegi), datate în secolele X-XI p.Chr.¹⁰⁶ În secolul al XI-lea, în multe complexe funerare ale drujinarilor, acest tip de topor constituia unica armă¹⁰⁷. Am amintit mai sus că P. Paulsen le consideră de origine nord-germanică, de unde ar fi pătruns în mediul lumii slave și anglo-saxone prin intermediul vikingilor¹⁰⁸. V. Spinei datează acest tip de securi în secolele X-XI p.Chr.¹⁰⁹ sau, mai larg, în secolele X-XII¹¹⁰. Aceeași datare, secolele IX-XI, o atribuie acestui tip de piese D. Gh. Teodor și G. Bilavski¹¹¹.

În loc de concluzii. Uneltele și armele din fier, a căror producere și procurare era una foarte anevoioasă, au fost înalt prețuite și căutate pe parcursul evului mediu. Prin aceasta se explică utilizarea lor îndelungată sau identificarea în contexte arheologice improprie¹¹².

Depozitul de la Sadova face parte din seria depozitelor de unelte și arme medievale timpurii descoperite în Europa Centrală și de Sud-Est¹¹³. În spațiul de la est și sud de Carpați sunt cunoscute nu mai puțin de 10 depozite de acest fel¹¹⁴. Acestea au fost datate de către specialiști în intervalul de timp cuprins între secolele VIII-IX sau IX-XI p.Chr., teaurizarea lor fiind pusă în legătură cu luptele dintre bizantini, bulgari și unguri din secolul al IX-lea sau cu pătrunderea nomazilor turanici, pecenegi și cumani, în secolul al X-lea și, respectiv, sfârșitul secolului al XI-lea - începutul celui următor.

Cercetătorii au atras atenția asupra faptului că începând cu secolul al VIII-lea¹¹⁵ sau secolul al IX-lea¹¹⁶, Europa a resimțit importante schimbări climatice legate de o încălzire

¹⁰⁴ A. V. Komar, O.V. Suchobokov, *Vooruženie i voennoe delo Chazarskogo kaganata*, în *Vostočnoevropejskij arheologičeskij žurnal*, 2 (3), 2000, p. 20-30, рис. 3/47.

¹⁰⁵ A. N. Kirpičnikov, *op. cit.*, 1966, p. 26-30, 36, рис. 6.

¹⁰⁶ M. H. Aleškovskij, *Kurgany russkich družinnikov XI-XII vv.*, în *Sovetskaja arheologia*, 1, 1960, p. 70-90.

¹⁰⁷ A. N. Kirpičnikov, *op. cit.*, 1966, p. 35-36.

¹⁰⁸ P. Paulsen, *op. cit.*, 1956, p. 16, 30.

¹⁰⁹ V. Spinei, *op. cit.*, 1985, p. 182, fig. 10/5.

¹¹⁰ V. Spinei, *op. cit.*, 1994, p. 130, fig. 4/2.

¹¹¹ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, 2003, p. 544, 547; *Idem, op. cit.*, 2017, p. 262-263, 265; G. Bilavski, *op. cit.*, 2016, p. 200-202, 206-208.

¹¹² În două depozite de unelte agricole de la Orheiul Vechi, aparținând secolelor XIII-XIV, au fost descoperite câte un topor cu forme tipice secolelor IX-XI. Vezi: P. P. Birnea, T. F. Reaboj, *Arheologiceskie raboty v Starom Orhee*, în *Arheologiceskie issledovania v Moldavii v 1983 g.*, Chișinău, 1988, p. 117, fig. 1/3; P. P. Birnea, T. F. Reaboj, *Dva klada iz Starogo Orcheja*, Chișinău, 2000, fig. 113; 115/5; *Ibidem*, *Želežnye izdelia XIV veka iz Starogo Orcheja*, în *Vestigii arheologice din Moldova*, Chișinău, 1997, p. 284, fig. 2/1; D.Gh. Teodor, *op. cit.*, 2003, p. 544 și nota 74.

¹¹³ A. Canache, Fl. Curta, *op. cit.*, 1994, p. 179-221; Fl. Curta, *Iron and potlachs: Early Medieval Hoards of Implements and Weapons in Eastern Europe*, în *Idem, Text, Context, History, and Archaeology. Studies in Late Antiquity and the Middle Ages*, ed. by V. Spinei, București-Brăila, 2009, p. 433-475; Fl. Curta, *New Remarks on Early Medieval Hoards of Iron Implements and Weapons*, în *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Internationale Konferenz und Kolleg der Alexander von Humboldtstiftung zum 50. Jahrestag des Beginns archäologischer Ausgrabungen in Pohansko bei Břeclav*, 5.-9.10.2009, Břeclav, Tschechische Republik. Edited by Jiří Macháček and Šimon Ungermann, Bonn, 2011, p. 251-276.

¹¹⁴ Fl. Curta, *op. cit.*, 2011, p. 327-331; B. Ciupercă, *Câteva observații privind depozitul de unelte descoperit la Ploiești-Triaj (jud. Prahova)*, în *Între stepă și imperiu. Studii în onoarea lui Radu Harhoiu*, București, 2010, p. 271-288.

B. Ciupercă, V. Cojocaru, *Două topoare de luptă din a doua jumătate a mileniului I p.Chr. aflate în colecția muzeului din Roșiori de Vede, județul Teleorman*, în *Buletinul Muzeului Județean Teleorman. Seria Arheologie*, 8, 2016, p. 129-136.

¹¹⁵ A.Ja. Ševelenko, *Prirodnye uslovja, etnodemografičeskie pročessy, razvitie proizvoditel'nyh sil*, în *Istoria Evropy*, tom vtoroj, *Srednevekovaja Evropa*, otv. red. E. V. Gutnova, Z.V. Udal'icova, Moskva, Nauka, 1992, p. 35.

¹¹⁶ N. A. Makarov, *Istoričeskie svidetel'stva i arheologičeskie realii: v poiskach cootvetstvij, în Rus' v IX-X vekach. Archeologičeskaja panorama*. Moskva-Vologda, 2012, p. 451-454.

progresivă a vremii, fenomen care a influențat benefic dezvoltarea agriculturii¹¹⁷. Acest „*mic optimum climatic medieval*” a durat până în secolul al XIII-lea. Ca urmare, în regiunile de la sud și est de Carpați, în secolele IX și X, la fel ca și în întreaga Europă de Est și de Sud-Est, au loc intense procese de deștelenire și defrișare a masivelor împădurite, mărindu-se suprafețele cultivate. Activitățile din domeniul agriculturii au condus la creșterea cererii de unelte din fier de înaltă calitate și, în primul rând, a celor ce țin de defrișare și de prelucrarea pământului - topoare, brăzdare, cuțite de plug, săpăligi, seceri, coase etc.

Embargoul impus încă din secolul al IV-lea de curtea de la Constantinopol, inițial asupra exportului de „vin, ulei și băuturi”¹¹⁸, apoi și pentru exportul de unelte și arme din fier sau de fier neprelucrat către „barbari”¹¹⁹, a cărui încălcare era echivalată cu trădarea, perpetuat pentru toată perioada evului mediu timpuriu de legislația bizantină¹²⁰, a condus la apariția fenomenului numit „l'appele de l'aire” sau „chemarea golului”¹²¹. Drept urmare, în spațiul de la est de Carpați pătrund unelte și arme din regiuni cu vechi tradiții în prelucrarea minereului și confecționarea de unelte și arme din fier. Pentru Europa de Nord, încă din perioada romană, în această activitate se distingea spațiul scandinav, cu zone bogate în minereuri feruginoase¹²². În secolele V-VII apar importante centre meșteșugărești la Eketorp, Ismantorp, Helgö, Dankirke, specializate în extragerea și prelucrarea fierului¹²³, care era exportat pe vechea rețea de drumuri comerciale spre Europa Centrală și de Sud-Est. Prezența chihlimbarului în complexe datate în secolele VI-VII, descoperite în Bazinul Carpatic, pătruns pe ruta comercială a Vistulei, confirmă acest lucru, la fel ca și prezența fibulelor în stilul animalier de tipul I, aduse din Suedia Răsăriteană¹²⁴. Din regiunile baltice, în spațiul de la est de Carpați periodic, în perioada evului mediu timpuriu, au pătruns vestigii și enclave de origine nordică¹²⁵.

Scandinavii au reacționat la transformările social-economice și politice care se produceau pe continentul euro-asiatic în ultimul sfert al mileniului I, când cuceririle arabe din secolele al VII-lea și al VIII-lea au provocat criza centrelor meșteșugărești din zona mediteraneană și au condus la reorientarea căilor comerciale spre regiuni mult mai sigure din

¹¹⁷ Gustav Utterström, *Climatic Fluctuations and Population Problems in Early Modern History*, în *Scandinavian Economic History Review*, III, 1, 1955, p. 47; Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern. Agricultura capitalistă și originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, 1992, p. 40-41. Conform cercetărilor climatologice, schimbarea climei, manifestată printr-o încălzire semnificativă a vremii, s-a propagat dinspre nord-vestul spre sud-estul Europei, astfel încât, în secolul al XIII-lea, în Anglia se planta viță-de-vie.

¹¹⁸ Corpus Iuris Civilis, *Codicele lui Iustinian*, în *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, București, 1970, p. 373, 30, IV, 41, 1-2.

¹¹⁹ A. Canache, Fl. Curta, *op. cit.*, 1994, p. 195 și nota 103; Em. Corbu, *Sudul României în evul mediu timpuriu (secolele VIII-XI). Repere arheologice*, Brăila, 2006, p. 189-191.

¹²⁰ A. P. Kazdan, *Vasiliki kak istoričeskij istočnik*, în *Vizantijskij vremennik*, t. XIV, 1958, p. 56-66; M. Ja. Sjuzjumov, *Vasiliki kak istočnik dlea vnutrennej istorii Vizantii*, în *Vizantijskij vremennik*, t. XIV, p. 67-75.

¹²¹ R. Grousset, *L'empire des steppes. Attila, Gangis-Khan, Tamerlan*, Paris, 1939, p. 87; Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, I, București, 1988, p. 224, 242.

¹²² O. Voss, *Eisenproduktion und Versorgung mit Eisen in Skandinavien vor der Wikingerzeit*, Stockholm, 1971; E. A. Melnikova, *Baltijskaja sistema kommunikacij v I tysjačeletii n.e.*, în *Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy. 2009 god. Transkontinental'nye i lokal'nye puti kak sociokul'turnyj fenomen*, otv. red. T. N. Djakson, Moskva, 2010, p. 43-57.

¹²³ U. E. Hagberg, *Eketorp. Fortification and Settlement on Oland (Sweden)*, Stockholm, 1979.

¹²⁴ Fl. Curta, *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII*, București, 2006, p. 170-172. Schimbările climatice și răcirea vremii din secolele V-VI au adus moda blănurilor de zebelină și vulpe, căutate la Constantinopol, reluarea unor drumuri transcontinentale care legau Scandinavia de Bizanț. Vezi: M.M. Kazanski, *Skandinavskaja mehovaja trgovlia i „Vostočnyj put” v epochu pereselenija narodov*, în *Stratum plus*, 4, 2010, p. 17-127, și fig. 1. Pentru spațiul est și sud-carpatic schimbările climatice din secolele V și VI au adus cuptorul din piatră și locuințele adâncite.

¹²⁵ M. Kazanski, *Water Routes from the Baltic to the Black Sea and Northern Barbarians in the Migration Period*, în *Inter Ambo Maria. Northern Barbarians from Scandinavia towards the Black Sea*, Kristiansand-Simferopol, 2013, p. 154-165.

nordul Europei, spre Marea Baltică și Marea Nordului.

Reorganizarea politico-administrativă a Califatului arab din perioada abbasidă, pacea cu Imperiul Tang încheiată după lupta de la Talas (anul 751), a condus la preluarea de către aceștia a controlului asupra unor importante segmente ale căilor comerciale transcontinentale¹²⁶. Pe de altă parte, criza argintului din imperiul carolingian, identificarea unor căi alternative pentru conectarea la Marele Drum al Mătăsii, dar și interesul deosebit al vikingilor pentru produsele din metal alb, explică faptul de ce în a doua jumătate a secolului al VIII-lea și în secolul al IX-lea a fost reluată cu o mai mare intensitate utilizarea de către scandinavi a căilor comerciale, maritime și fluviale, spre Constantinopol și Bagdad¹²⁷, care tranzitau Europa de Răsărit. Traseul de la Marea Baltică spre Marea Caspică, în lungul Volgăi, de la sfârșitul secolului al VIII-lea și începutul secolului al IX-lea, a fost supranumit de cercetători drept „*calea arabă*”¹²⁸. În această perioadă a început exploatarea intensă a drumului fluvial care urma pe Nipru, descris de împăratul-cărturar Constantin VII Porphyrogenetul¹²⁹, supranumit de vechea cronică rusă „*drumul de la varegi la greci*”¹³⁰. Probabil, tot de la sfârșitul secolului al VIII-lea și începutul secolului al IX-lea este utilizat mai frecvent și vechiul traseu de la Marea Baltică spre spațiul est-carpatic și nord-pontic, cel din lungul Vistulei și al Nistrului. Acesta lega țările nordului de Imperiul Bizantin și Califatul Arab, urmând, invariabil, cursul râurilor și lungul litoralului pontic¹³¹.

Unii cercetători au numit calea comercială care funcționa în lungul Nistrului drept „*cel de-al doilea drum de la varegi la greci*”¹³². Traseul urma direcția Marea Baltică-Vistula-Bugul de Vest sau San-Nistru-Marea Neagră¹³³, având mai multe ramificații meridionale. Drumul pe care nordicii din zona Balticii pătrundeau în ținuturile de la est de Carpați era unul

¹²⁶ I. Tentuc, *op. cit.*, 2017, p. 128-130.

¹²⁷ V. Spinei, *op. cit.*, 1985, p. 47.

¹²⁸ I. V. Dubov, *Velikij Volžskij put'*, Leningrad, 1989.

¹²⁹ Constantini Porphyrogeneti, *De administrando imperio*, 8, 5-22, 9, 78-101, în *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, București, 1970, p. 658-661; Constantin Porphyrogenetul, *Cartea de învățătură pentru fiul său Romanos*, București, ed. V. Grecu, 1971, p. 18-19; Konstantin Bagreanorodnyj, *Ob upravlennii imperiei*. Text, preveod, kommentarii, izdanie vtoroe, ispravlennoe. Pod red. G. G. Litavrin. A. P. Novosel'cev, Moskva, Nauka, 1991, p. 45-51.

¹³⁰ *Povest' vremennykh let*, I, Moskva-Leningrad, 1950, p. 11; A.E. Leontiev, E.N. Nosov, *Bostočnoevropejskie puti soobščenia i torgovyje svyazi v konce VIII-X v.*, în *Rus' v IX-X vekah: archeologičeskaja panorama. Drevnosti Severa*, Moskva, 2012, p. 382-401; Petruhin V. Ja., *Put' „iz vareag v greki”: letopisnaja konstrukcia i transkontinental'nye magistrali*, în *Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy. 2009 god. Transkontinental'nye i lokal'nye puti kak sociokul'turnyj fenomen*, otv. red. T.N. Djakson, Moskva, 2010, p. 58-65; E.V. Pčelov, *Put' „iz vareag v greki” i principy zemleopisanija v načalnoj časti „Povesti vremennykh let”*, în *Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy. 2009 god. 2010*, p. 66-77.

¹³¹ V. Spinei, *op. cit.*, 1985, p. 47-48; D.Gh. Teodor, *Legături economice între regiunile de la răsărit de Carpați și Orientul Arab în secolele IX-X e.n.*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, XXII/1, Iași, 1985, p. 263-268; S. Musteață, *Răspândirea monedei islamice timpurii la nordul Dunării de Jos în secolele VIII-X*, în *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, I, Sibiu, 2007, p. 165-182.

¹³² V. T. Pașuto, *Očerki po istorii Galicko-Volynskoj Rusi*, Moskva, 1953, c. 166-167; E. Iu. Novikova, *O ser'gach „ekimauckogo tipa”*, în *Problemy arheologii Evrazii (po materialam GIM). Trudy Gosudarstvennogo Istoričeskogo Muzeja*, vyp. 74, 1990, c. 115; A. Boldureanu, S. Reabțeva, *Denežno-veščevye klady i otdel'nye nachodki monet v pamjatnikach Karpato-Dnestrovskogo regiona IX – načala XI vv.*, în *Epoca vikingov v Vostočnoj Evrope v pamjatnikach numizmatiki VIII-XI vv. II Meždunarodnaja numizmatičeskaja konferencija, Sankt-Peterburg, Staraja Ladoga, 3-5 aprilja 2015 goda. Materialy dokladov i soobščenij*, Sankt-Peterburg, 2015, c. 114. Mai târziu, în funcție de controlul politic asupra lui, acesta a fost cunoscut ca „*drumul tătăresc*” sau „*drumul moldovenesc*”. Vezi: Al. I. Gonța, *Ce spun documentele moldovenești și izvoarele străine despre drumurile comerciale ale Moldovei*, în *Idem, Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București, 1989, p. 25-45.

¹³³ O echipă de temerari, condusă de Henryk Wolski, a parcurs, în anul 2006, această cale în circa 60 de zile, pornind de la Gdansk, urmând traseul pe Vistula, San și Nistru până la Marea Neagră, călătorind pe modelul unei nave comerciale vikinge cu numele de *Welet*. Vezi: Benoit Humbert, *La circulation des Scandinaves dans la Rus' aux IXe-XIe siècles*, Paris, 2015, p. 190.

vechi, cunoscut încă de bastarni în secolele III și II a.Chr., utilizat mai târziu și de goți. Ultimii s-au deplasat spre spațiul nord-pontic și est-carpatic în secolele al II-lea și al III-lea p.Chr., fiind identificați printre purtătorii unor culturi arheologice puternic romanizate din secolul al IV-lea¹³⁴.

S-a menționat că în regiunile de la est și sud de Carpați nu au fost atestate depozite de unelte și arme pentru epocile anterioare secolului al IX-lea și nici pentru intervalul de timp ulterior celei de-a doua jumătăți a secolului al X-lea¹³⁵. Cea mai mare parte a depozitelor de unelte și arme au fost atribuite secolelor VIII-IX și IX-XI, așa cum sunt datate majoritatea depozitelor cunoscute în Europa Centrală și de Sud-Est¹³⁶.

Acestei perioade îi mai aparține un număr important de tezaure monetare și tezaure de obiecte de podoabă, având în componență piese bizantine și orientale, preponderent din argint sau argint aurit, descoperite în spațiul est-carpatic la Alcedar, Cleja, Dolhești, Echimăuți, Făurești, Panciu, Pașcani, Răducăneni etc¹³⁷. O parte din tezaure au fost atribuite mijlocului și celei de-a doua jumătăți a secolului al X-lea (Alcedar, Cleja, Echimăuți, Răducăneni), iar alta secolului al XI-lea (Dolhești, Făurești, Pașcani)¹³⁸. Tezaurele fac parte dintr-un orizont mai larg de teaurizare a unor monede bizantine și islamice¹³⁹ sau podoabe din argint, argint aurit sau aur, care cuprinde regiuni din Marea Britanie, Scandinavia, Țările Baltice, Polonia, Rusia și Ucraina¹⁴⁰ etc. Pentru spațiul de la est de Carpați, îngroparea tezaurelor a fost pusă în legătură cu anumite evenimente militaro-politice, cu pătrunderea în spațiul est-carpatic a ungurilor, pecenegilor sau cumanilor, a luptelor dintre ei sau a acestora cu Imperiul Bizantin¹⁴¹.

Intervalul de timp analizat coincide cu perioada de maximă activitate a scandinavilor în nordul, estul și sud-estul Europei din secolele VIII-XI, cu cea de-a doua etapă a politogenezei europene¹⁴², dar și cu schimbările importante care s-au produs în domeniul

¹³⁴ Nordicii au păstrat frumoase legende despre țara de poveste a goților. În scrierile scandinave din secolele XII-XIII este menționat frecvent un tărâm de basm al germanicilor, situat invariabil în sud, spațiu unde se produc războaie și ciocniri între uriași, unde se nasc și mor eroi și imperii. Vezi: O. Șarov, *Gibeli Ermanariha: istoria i epos, in Stratum: struktury in katastrofy. Sbornik simvoličeskoj indoevropejskoj istorii*, Sankt-Peterburg, 1997, p. 95-106.

¹³⁵ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, 2004, p. 405. Considerăm că limita superioară de ascundere a depozitelor, după cum am amintit mai sus, poate fi extinsă către a doua jumătate și sfârșitul secolului al XI-lea.

¹³⁶ Fl. Curta, *op. cit.*, 2011, p. 327-331.

¹³⁷ V. Spinei, *op. cit.*, 1994, p. 124. Cercetătorii fac distincție între tezaurele descoperite în zona de stepă, care puteau proveni din stipendii acordate de bizantini nomazilor turanici, și cele din regiunile de silvostepă ale spațiului est-carpatic. Spinei, *op. cit.*, 1982, p. 98.

¹³⁸ A. Vilcu, Th. Isvoranu, *Monedele bizantine*, în *Moneda din Republica Moldova*, coord. A. Boldureanu, E. Nicolae, Chișinău, 2015, p. 102-105; A. Boldureanu, E. Nicolae, *Monedele islamice*, în *Moneda din Republica Moldova*, p. 113-119.

¹³⁹ Conform calculelor cercetătorilor, doar în secolul al X-lea, în Europa de Nord și de Răsărit au fost importați dirhemi cu greutatea totală de 375 de tone, sau în medie câte 3,75 tone anual. Vezi: T.S. Nunan, *Torgovlea Volžskoj Bulgarii s samanidskoj Srednej Aziej v X v.*, în *Arheologia, istoria, etnografia Vostočnoj Evropy. Sbornik v česti I.V. Dubova*, Sankt Peterburg, 2004, p. 255-308; A.E. Leontiev, E.N. Nosov, *op. cit.*, 2012, p. 385.

¹⁴⁰ G. F. Korzuchina; *Russkie klady*, Moskva-Leningrad, 1954; T. Puškina, *Klad „juvelira” perioda vikingov s territorii Verhnego Podneprovja*, în *Arheologija un etnografija*, Riga, 2010, p. 147-153; N. A. Makarov, P. G. Gajdukov, A. A. Gomzin, *Serebro na seliščeach: monety i torgovyy inventari IX-XI vv. v Suzdaliskom opolie*, în *Rossijskaja archeologia*, 4, 2016, p. 48-74. Unii cercetători încearcă să confere un caracter întâmplător și lipsa de legătură dintre fenomenul de teaurizare și cel al ascunderii depozitelor de unelte și arme medievale timpurii în regiunile menționate. Vezi: P. Urbańczuk, *The Polish discussion on medieval deposits of hack-silver*, în *Historia archaeologica: Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag*. Berlin-New York, 2009, p. 499-521.

¹⁴¹ D. Gh. Teodor, *Autohtoni și migratori la est de Carpați în secolele VI-X e.n.*, în *Arheologia Moldovei*, X, 1985, p. 62, 65.

¹⁴² A.A. Gorskiy, *Vozniknovenie Rusi v kontekste evropejskogo politogeneza konca I tyseacelietia n.e.*, în *Rus' v IX-XII vekach. Obščestvo, gosudarstvo, kul'tura*, Moskva-Vologda, 2014, p. 25-33. // A. A. Горский, *Возникновение Руси в контексте европейского политогенеза конца I тысячелетия н.э.*, în *Русь в IX-XII веках. Общество, государство, культура*. Москва-Вологда, 2014, с. 25-33.

dezvoltării social-economice și politice în Europa Centrală, de Est și de Sud-Est, pe fundalul schimbărilor climatice și a unor „formidabile energii sociale”.

Pornind de la aceste considerații, menționăm că anume pătrunderea în spațiul de la est și sud de Carpați a unor grupuri de vikingi¹⁴³, care erau deopotrivă meșteșugari¹⁴⁴, negustori și oșteni, a dat un nou impuls dezvoltării metalurgiei fierului în regiune¹⁴⁵, producerii de unelte și arme din fier, într-o perioadă de schimbări importante din domeniul activităților productive și a schimburilor comerciale, de accelerare a stratificării social-economice a obștilor sătești, de apariție a unor așezări întărite cu valuri de pământ și șanțuri de apărare, perioadă caracterizată și de creșterea demografică considerabilă a comunităților locale românești de la sfârșitul mileniului I p.Chr.

În privința datării depozitului de la Sadova în intervalul de timp de la sfârșitul mileniului I – începutul mileniului al II-lea, nu avem prea multe elemente edificatoare. Așa cum uneltele din fier au o perioadă de utilizare suficient de mare, aprecierea intervalului de timp a ascunderii depozitului poate fi făcută doar prin analogie cu vestigiile de același tip din complexe închise, unde există elemente bine date.

Ceea ce atrage atenția la piesele din cadrul depozitului este faptul că săpăliga și cele trei topoare au ceafa traforată, sunt înzestrate cu aripioare continuate simetric în lungul părții de sus a muchiei (de rând cu aripioarele laterale de ranforsare a tubului de înmănușare). Forme apropiate pentru acest model de ceafă profilată se întâlnesc, cum am arătat, la topoarele de la Fedești, Siliștea Nouă și Jariștea¹⁴⁶, dateate în secolele X-XI. Două dintre cele patru topoare descoperite în așezarea fortificată de la Echimăuți au aceeași formă de muchie¹⁴⁷. Se pare că și toporul de la Lencăuți-Cernăuți, descoperit în straturile culturale dateate în secolul al XII-lea - prima jumătate a secolului al XIII-lea, cu muchia de formă identică, face parte din aceeași categorie de vestigii¹⁴⁸.

Cauza ascunderii și a nerecuperării ulterioare a depozitului de unelte și arme de la Sadova poate fi pusă în legătură cu modificarea situației politice din regiunile de la nordul

¹⁴³ V. Spinei, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, t. 24/1 și 24/2, 1973, p. 57-82 și p. 259-283. Aici, la p. 277, este amintită o buterolă de bronz, caracteristică pentru varegi, datată în secolele XI-XII, descoperită în apropiere de Bârlad. Prezența vârfului de teacă este pusă în legătură cu perioada când varegii, în dorința de a ajunge în Bizanț, au încercat să găsească alte căi decât cea de pe Nipru, devenită periculoasă din cauza vecinătății nomazilor turanici. În ultimii ani, la est de Carpați au fost descoperite și alte vestigii de origine vikingă (toporașe miniaturale din fier sau bronz, pinteni, topoare de luptă și unelte, pandantive din chihlimbar etc.), care confirmă ipoteza funcționării unor drumuri comerciale, dar și popasuri și tabere întărite, în lungul Nistrului, Prutului și Siretului, utilizate de scandinavi, pentru a ajunge la Constantinopol. Vezi și: O. Damian, M. Vasile, *Varangians nearby the Danube delta. About an archaeological discovery in the Byzantine fortress at Nufăru, Tulcea county*, în *SCIVA*, 3-4, 2011, p. 275-290; C. Paraschiv-Talmațchi, G. Talmațchi, *Comerțul la gurile Dunării în secolele IX-XII. Un stadiu al cercetărilor*, în *Pontica, XLVI*, Constanța, 2013, p. 263-291; M. Dejan, *Elemente răsăritene în ținuturile extracarpătice (secolele VI-X)*, Suceava, 2015, p. 195-218; V. Yotov, *Data about northmen's presence in the Lower Danube Area*, în *Studia romana et medievalia. Miscellanea in honorem annos LXXX peragentis professoris emeriti Dan Gh. Teodor oblata*, București-Brăila, 2018, p. 467-476.

¹⁴⁴ A. Iu. Iakubovski, *Ibn-Miskawayh o pohode rusov v Berdaa v 943-944 gg.*, în *Vizantijskij vremennik*, t. XXIV, 1926, p. 65. Ibn-Miskawayh despre neamul rūs: „Este în obiceiul lor să poarte tot felul de arme. Ei își agață pe sine cea mai mare parte a uneltelor meșteșugărești, alcătuite din topor, pilă și ciocan sau ceea ce seamănă cu ele”.

¹⁴⁵ D. Gh. Teodor, *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d. Hr.*, Iași, 1996, p. 10-42; *Idem*, *Un centru meșteșugăresc din evul mediu timpuriu. Cercetările de la Lozna-Botoșani*, Brăila, 2011. În spațiul dintre Prut și Nistru pentru perioada secolelor VIII/IX-XII/XIII au fost descoperite și cercetate până în prezent 65 de furnale pentru topit fier, număr care detașează net acest spațiu de regiunile limitrofe. Vezi: Gh. Postică, *op. cit.*, 2007, p. 156-158; N. Telnov, *Complex medievale timpurii de producere a fierului în interfluviul Prut-Nistru*, în *Suceava*, 21, 1994, p. 31-40.

¹⁴⁶ V. Spinei, *op. cit.*, 1994, fig. 4/1-2, 8.

¹⁴⁷ G. B. Fedorov, *op. cit.*, 1953, ппс. 45/ 2b și 2d. Un topor de luptă de la Echimăuți, având muchia de formă identică, se păstrează în fondurile Muzeului Național de Istorie a Moldovei de la Chișinău (inedit).

¹⁴⁸ V. Spinei, *op. cit.*, 1994, fig. 7/8.

Mării Negre, inclusiv din spațiul est-carpatic, de la sfârșitul mileniului I – începutul mileniului al II-lea. Este perioada când spațiul de la est de Carpați devine arena de confluență, dar și de confruntare, a două valuri migratoare – a comunităților turcice care pătrund dinspre stepele de răsărit și a vikingilor care traversează periodic teritoriul, pătrunzând dinspre nord. Prezența temporară în regiune a acestor comunități este atestată de informațiile surselor documentare scrise, fiind confirmată și de vestigiile arheologice. Cu toate acestea, dacă despre turanici istoriografia românească a acumulat un număr important de studii, prezența scandinavilor în regiunile de la est de Carpații Orientali se află la etapa de acumulare a materialelor documentare, fiind reflectată doar episodic în lucrările cercetătorilor.

Ultimele valuri migratoare ale nomazilor turanici au afectat viața comunităților locale sedentare de la est de Carpații Orientali și nordul Dunării de Jos în mod diferit. În ultimii ani, tot mai mulți cercetători susțin ideea existenței unor raporturi predominant pașnice între populația locală sedentară și pecenegi¹⁴⁹. Drept argument pentru această afirmație este adus exemplul așezărilor din zona lacurilor dunărene, a siturilor din faza finală a culturii Dridu din spațiul carpato-nistrean, care își încetează existența nu mai devreme de mijlocul secolului al XI-lea¹⁵⁰.

Nu aceleași au fost raporturile dintre nomazii turanici (pecenegi și cumani) și enclavele vikingilor care au edificat, cu aportul populației locale românești, cetățile de formă circulară de pe Nistru. La mijlocul secolului al X-lea împăratul-cărturar Constantin VII Porfirogenetul le găsește părăsite. Este posibil ca într-o anumită fază acestea să fi fost devastate de primele valuri ale pecenegilor, deci până către anii 947-953, când a fost redactată lucrarea, pentru ca, la sfârșitul secolului al XI-lea¹⁵¹, să fie distruse de către cumani în măsură încât să nu mai fie refăcute, iar nordicii să se fi retras, o parte spre extremitatea septentrională a Basarabiei și Bucovinei, iar alta să se fi refugiat spre zonele mai bine protejate ale codrilor dintre Răut și Nistru, fiind asimilați de populația locală românească.

Pornind de la aceasta, considerăm că ascunderea depozitului de unelte și arme de la Sadova poate fi pusă în legătură cu una dintre incursiunile cumanilor, care s-a putut produce în a doua jumătate sau chiar în ultimul sfert al secolului al XI-lea¹⁵².

THE HOARD OF EARLY MEDIEVAL TOOLS AND WEAPONS FOUND AT SADOVA-CĂLĂRAȘI, THE REPUBLIC OF MOLDOVA

The systematic investigations and discoveries made during the last decades have brought to light a large number of archaeological remains of the early Middle Ages. Their introduction into scientific use makes it possible to objectively reconstruct the social-economic, political and cultural life of the Romanian autochthonous communities in the Eastern Carpathian region at the end of the 1st millennium BC and the beginning of the next, but also the nature of contacts and interferences with neighboring communities.

In the spring of 2010, about a kilometer from the northeast entrance to the Sadova village, Călărași District, Republic of Moldova, on the edge of the forest, there was found a small hoard which included seven iron artifacts representing tools and weapons from the early Middle Ages.

The hoard consisted of a hoe, two plowshare shovels, three axes and a knife, all of them of iron. What draws attention to the objects from the hoard is that the hoe and the three axes have a special shaped butt, they are endowed with symmetrical “wings” in the upper part of the butt (along with the side “wings” to strengthen

¹⁴⁹ V. Spinei, *op. cit.*, 1982, p. 122-128; *Idem*, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Leiden: Brill, 2009, p. 349; Fl. Curta, *Obraz i arheologija pečenegov*, în *Stratum plus*, 5, 2013, p. 211-212; V. I. Kozlov, *Naselenie stepnogo meždurečia Dunaja i Dnestra konca VIII – načala XI vekov n.e.: balkano-dunajskaja kul'tura*, Kazan-Sankt Peterburg-Chișiău, 2015, p. 220.

¹⁵⁰ D. Gh. Teodor, *Așezarea feudală timpurie de la Epurenii-Vaslui*, în *Arheologia Moldovei*, XI, 1987, p. 140-167.

¹⁵¹ V. Spinei, *Antichitățile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea*, în *SCIIVA*, 25/3, 1974, p. 389-392; *Idem*, *Populațiile nomade turce în regiunile românești în secolele X-XIV: aprecieri sintetice*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Județean*, XIII-XIV, 1986-1987, p. 120-122.

¹⁵² P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, București, 1978, p. 73-90; V. Spinei, *op. cit.*, 1982, p. 130-135; *Idem*, *op. cit.*, 1985, p. 71-93; Gh. Postică, *op. cit.*, 2007, p. 92-94.

the socket for the handle). Close analogies for this butt model we meet in the axes from Fedești, Siliștea Nouă and Jariștea dating back to the 10th-11th centuries. Two of the four axes discovered during the systematic archeological research at the fortified settlement of Echimăuți have the same butt shape.

We believe that the hiding of the Sadova hoard of hand tools and weapons can be associated with one of the invasions of the Cumans, which could have happened in the second half or the last quarter of the 11th century.

BIBLIOGRAFIE

- Alexianu M., Scorțanu Șt., 1987, *Două topoare din evul mediu descoperite în județul Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, XV-XVII (1983-1985), p. 155-165.
- Aleškovskij, M.H. 1960, *Kurgany russkich družinnikov XI-XII vv.*, în *Sovetskaja arheologia*, 1, p. 70-90. // Алешковский М. Х., 1960, *Курганы русских дружинников XI- XII вв.*, în *Советская археология*, № 1, с. 70-90.
- Andronic M., 1993, *Un topor de luptă prefeudal descoperit la Suceava*, în *Arheologia Moldovei*, XVI, p. 283-284.
- Andronic M., 2001, *Cultura materială din secolele VIII-X din teritoriul nord-est carpatic*, în *Suceava*, XXVI-XXVIII (1999-2001), Suceava, p. 219-282.
- Artimon Al., 1989, *Topoare din secolele X-XI e.n.*, în *Carpica*, XX, p. 215-221.
- Barnea I., 1967, *Arme și piese de harnășament*, în *Dinogetia*, I, București, p. 337-341.
- Bîrnea P.P., Reaboj T. F., 1988, *Arheologičeskie raboty v Starom Orchee*, în *Arheologičeskie issledovania v Moldavii v 1983 g.*, Chișinău, p.113-126. // Бырня П.П., Рябой Т. Ф., 1988, *Археологические работы в Старом Орхее*, in *Археологические исследования в Молдавии в 1983 г.*, Кишинев, с. 113-126.
- Bîrnea P.P., Reaboj T.F., 1997, *Železnye izdelia XIV veka iz Starogo Orcheja*, în *Vestigii arheologice din Moldova*, Chișinău, p. 281-299. // Бырня П.П., Рябой Т. Ф., 1997, *Железные изделия XIV века из Старого Орхее*, in *Vestigii arheologice din Moldova*, Chișinău, с. 281-299.
- Bîrnea P.P., Reaboj T.F., 2000, *Dva klada iz Starogo Orcheja*, Chișinău. // Бырня П.П., Рябой Т. Ф., 2000, *Два клада из Старого Орхее*. Кишинев.
- Beranova M., 1980, *Zemědělství starých slovanu*, Praga.
- Bilavschi G., 2016, *Unelte agricole din Moldova medievală*, Braila.
- Boldureanu A., Nicolae E., 2015, *Monedele islamice*, în *Moneda din Republica Moldova*, coord. A. Boldureanu, E. Nicolae, Chișinău, p. 113-119.
- Boldureanu A., Reabteva S., 2015, *Denezhno-veščevye klady i otdel'nye nachodki monet v pamjatnikach Karpato-Dnestrovskogo regiona IX – načala XI vv.*, în *Epocha vikingov v Vostočnoj Evrope v pamjatnikach numizmatiki VIII-XI vv. II Meždunarodnaja numizmatičeskaja konferencia*, Sankt-Peterburg, Staraja Ladoga, 3-5 aprilie 2015 goda. *Materialy dokladov i soobščeniij*, Sankt-Peterburg, p. 108-115. // Болдуряну А.И., Рябцева С.С., *Денежно-вещевые клады и отдельные находки монет в памятниках Карпато-Днестровского региона IX – начала XI вв. в Эпоха викингов в Восточной Европе в памятниках нумизматики VIII-XI вв. II Международная нумизматическая конференция*, Санкт-Петербург, Старая Ладога, 3-5 апреля 2015 года. *Материалы докладов и сообщений*, Санкт-Петербург, с. 108-115.
- Braudel Fernand, *Timpul lumii*, vol. I-II, București, 1989.
- Brătianu Gh. I., 1988, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, vol. I, București.
- Canache A., Curta Fl., 1994, *Depozite de unelte și arme medievale timpurii de pe teritoriul României*, în *Musaios*, IV, I, p. 179-221.
- Cebotarenco G. F., 1973, *Kalfa – gorodišče VIII-X vv. na Dnestre*, Chișinău. // Чеботаренко Г. Ф., 1973, *Калфа – городище VIII-X вв. на Днестре*, Кишинев.
- Ciupercă B., 2014, *Observații asupra unor topoare de luptă din colecțiile Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova*, în *Buletinul Muzeului Județean Teleorman*, 6, p. 143-150.
- Ciupercă B., 2015, *Topoare de luptă din a doua jumătate a mileniului I din colecțiile Muzeului Județean Teleorman*, in *Buletinul Muzeului Județean Teleorman*, 7, p. 167-178.
- Ciupercă B., Cojocaru V., 2016, *Două topoare de luptă din a doua jumătate a mileniului I p.Chr., aflate în colecția Muzeului din Roșiorii de Vede, județul Teleorman*, în *Buletinul Muzeului Județean Teleorman. Seria Arheologie*, 8, p. 129-136.
- Ciută M.-M., Borangic C., 2018, *A Recently Recovered Lot of Iron Tools and Weapons Originating in the Area of Orăștiei Mountains*, în *Brukenenthal. Acta Musei*, XIII, 1, p. 31-46.
- Coman G., 1979, *Noi cercetări arheologice cu privire la secolele V-XI în partea de sud a Moldovei*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, I, Vaslui, p. 71-100.
- Coman G., 1980, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București.
- Comșa M., 1980, *Grădinăritul în mileniul I e.n. pe teritoriul României*, în *Pontica*, 13, p. 164-184.
- Comșa M., 1978, *Cultura materială veche românească (așezările din secolele VIII-X de la Bucov-Ploiești)*, București.
- Comșa M., Constantinescu Gh., 1969, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragoslaveni (jud. Vrancea)*, în *SCIV*, XX/2, p. 425-436.

- Comșa M., Gheannopoulos E., 1969, *Unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu (jud. Ilfov)*, în *SCIV*, XX/4, p. 617-621.
- Comșa M., Diculescu C., 1973, *Un depozit de unelte și arme descoperit la Curcani (jud. Ilfov)*, în *SCIV*, XXIII/3, p. 469-475.
- Comșa M., 1987, *Un drum care lega ținutul Vrancei de Dunăre și existența unui cnezat pe valea Putnei în secolele IX-X*, în *Vrancea. Studii și comunicări*, V-VII (1982-1984), Focșani, p. 39-44.
- Constantin Porfirogenetul, 1971, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, ed. N. Grecu, București.
- Corbu E., 2006, *Sudul României în evul mediu timpuriu (secolele VIII-XI). Repere arheologice*, Brăila.
- Corpus Iuris Civilis, 1970, *Codicele lui Iustinian*, în *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, București, p. 373-387.
- Croitoru C., 2016, *Topoare medievale identificate în județul Galați*, în *Tyragnetia*, s.n. vol. X(XXV), nr. 1, p. 333-344.
- Cucoș Șt., Dumitroaia Gh., Monah D., Alexianu M., 1987, *Două topoare din evul mediu descoperite în județul Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, XVII, p. 159-165.
- Curta Fl., 2006, *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII*, București.
- Curta Fl., 2009, *Iron and potlachs: Early Medieval Hoards of Implements and Weapons in Eastern Europe*, în *Idem, Text, Context, History, and Archaeology. Studies in Late Antiquity and the Middle Ages*, ed. by V. Spinei, București-Brăila, p. 433-475.
- Curta Fl., 2011, *New Remarks on Early Medieval Hoards of Iron Implements and Weapons*, în *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Internationale Konferenz und Kolleg der Alexander von Humboldtstiftung zum 50. Jahrestag des Beginns archäologischer Ausgrabungen in Pohansko bei Břeclav, 5.-9.10.2009, Břeclav, Tschechische Republik*. Edited by Jiří Macháček and Šimon Ungermann, Bonn, p. 251-276.
- Damian O., Vasile M., 2011, *Varangians nearby the Danube delta. About an archaeological discovery in the Byzantine fortress at Nufăru, Tulcea county*, în *SCIVA*, 3-4, p. 275-290.
- Dejan M., 2015, *Elemente răsăritene în ținuturile extracarpatice (secolele VI-X)*, Suceava.
- Diaconu P., 1978, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, București.
- Diaconu P., Vâlceanu D., 1972, *Păciul lui Soare. Cetatea bizantină*, vol. I, București.
- Dubov I.V., 1989, *Velikij Volžskij put'*, Leningrad. // Дубов И. В., 1989, *Великий Волжский путь*, Ленинград.
- Emandi, I. E., 1981, *Cercetări privind uneltele de tăiat de pe teritoriul României în perioada secolelor IX-XVII*, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*. Vol. II, Sibiu, p. 19-65.
- Fedorov G.B., 1953, *Gorodišče Екимавы*, în *Kratkie soobščenia instituta istorii material'noj kul'tury*, vyp. 50, p. 104-126. // Федоров Г. Б., 1953, *Городище Екимавы*, în *Краткие сообщения института истории материальной культуры*, вып. 50, Москва-Ленинград, с. 104-126.
- Fedorov G. B., 1954, *Itogi trekhletnich rabot v Moldavii v oblasti slaviano-russkoj arheologii (pomjatniki epohi „polej pogrebenij” v Moldavii)*, în *Kratkie coobščenia o dokladach i issledovanijach Instituta istorii material'noj kul'tury*, vyp. 56, p. 8-23. // Федоров Г. Б., 1954, *Итоги трехлетних работ в Молдавии в области славяно-русской археологии (памятники эпохи полей погребений в Молдавии)*, în *Краткие сообщения института истории материальной культуры*, вып. 56, Москва, с. 8-23.
- Fedorov, G. B. 1960, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždurečja v I tysjačeleții n.e. în Materialy i issledovania po arheologii SSSR*, vyp. 89, Moskva. // Федоров Г. Б., 1960, *Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э. în Материалы и исследования по археологии СССР*, вып. 89, Москва.
- Glodariu I., Iaroslavschi E., 1979, *Civilizația fierului la daci (sec. II î. E.n. – I e.n.)*. București.
- Golițeva N. V., Kașuba M. T., 1995, *Mnogoslojnyj pamjatnik Srednego Podnestrovija (materialy raskopok 1978-1979, 1989-1990 gg.)*, Tiraspol. // Гольцева Н.В., Кашуба М., Т., 1995, *Многослойный памятник Среднего Поднестровья (материалы раскопок 1978-1979, 1989-1990 гг.)*, Тирасполь.
- Gonța Al. I., 1989, *Ce spun documentele moldovenești și izvoarele străine despre drumurile comerciale ale Moldovei*, în *Idem, Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București, p. 25-45.
- Gorskij A.A., *Vozniknovenie Rusi v kontekste evropejskogo politogeneza konca I tyseaceletia n.e.*, în *Rus' v IX-XII vekach. Obščestvo, gosudarstvo, kul'tura*, Moskva-Vologda, 2014, p. 25-33. // Горский А.А., *Возникновение Руси в контексте европейского политогенеза конца I тысячелетия н.э.*, în *Русь в IX-XII веках. Общество, государство, культура*. Москва-Вологда, 2014, с. 25-33.
- Greaznov M.P., 1956, *Istoria drevnich plemen Verchnej Obi po raskopkam bliz s. Bol'shaja Rečka*, în *Materialy i issledovanija po arheologii*, vyp. 48, Moskva. // Грязнов М.П., 1956, *История древних племен Верхней Оби по раскопкам близ с. Большая Речка*, în *Материалы и исследования по археологии*, вып. 48, Москва.
- Grousset R., *L'empire des steppes. Attila, Gengis-Khan, Tamerlan*, Paris, 1939.
- Hagberg U.E., 1979, *Eketorp. Fortification and Settlement on Oland (Sweden)*, Stockholm.
- Henning J., 1987, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des I. Jahrtausends u.Z.* Berlin.

- Hîncu I. G., 1967, Otčet o raskopkach na poselenii Hanska v 1966 g., Chişinău, în *Arhiva Muzeului Național de Istorie a Moldovei*. // Хынку И. Г., 1967, Отчет о раскопках на поселении Ханска в 1966 г., în *Arhiva Muzeului Național*, Кишинев.
- Hîncu I.G., 1969, *Poselenia XI-XIV vekov v Orgheevskich kodrach Moldavii*, Chişinău. // Хынку И. Г., 1969, *Поселения XI-XIV веков в Оргеевских кодрах Молдавии*, Кишинев.
- Hîncu I. Gh., 1972, *Arheologiceşkie issledovania na poselenii Limbari-Căprăria X-XIV vv. v 1968-1969*, în *Arheologiceşkie issledovania v Moldavii v 1968-1969 gg.*, Chişinău, p. 159-183. // Хынку И. Г., 1972, *Археологические исследования на поселении Лимбарь-Кэпрэрия X-XIV вв., в 1968-1969*, în *Археологические исследования в Молдавии в 1968-1969 гг.* Кишинев, с. 159-183.
- Hudeakov Ju. S., 1981, *Voorużenie kočevnikov prialtajskich stepej v IX-X vv.*, în *Voennoe delo drevnich plemen*, Novosibirsk. // Худяков Ю. С., 1981, *Вооружение кочевников приалтайских степей в IX-X вв.*, în *Военное дело древних племен Сибири и Центральной Азии*, Новосибирск, с. 115-132.
- Humbert Benoit, 2015, *La circulation des Scandinaaves dans la Rus' aux IXe-XIe siècles*, Paris.
- Iakubovski A. Iu., 1926, *Ibn-Miskaweych o pochode rusov v Berdaa v 943-944 gg.*, în *Vizantijskij vremennik*, t. XXIV, p. 63-92. // Якубовский А.Ю., 1926, *Ибн-Мискавейх о походе руссов в Бердаа в 943-944 гг.* în *Византийский временник*, т. XXIV, с. 63-92.
- Kazanski M.M., 2010, *Skandinavskaja mehovaja trgovlia i „Vostočnyj put” v epochu pereselenia narodov*, în *Stratum plus*, 4, p. 17-127. // Казанский М.М., *Скандинавская меховая торговля и „Восточный путь” в эпоху переселения народов*, în *Stratum plus*, 4, p. 17-127.
- Každan A.P., *Vasiliki kak istoričeskij istočnik*, în *Vizantijskij vremennik*, t. XIV, 1958, p. 56-66. // Каждан А.П., *Василики как исторический источник*, în *Византийский временник*, t. XIV, 1958, с. 56-66.
- Kirpičnikov A. N., 1966, *Drevnerusskoe orużie. Kopija, sulicy, boevye topory, bulavy, kisteni IX-XIII vv. Svod archeologičeskich istočnikov. Arheologia SSSR*, Вып. Е1-36, Moskva-Leningrad. // Кирпичников А.Н., *Древнерусское оружие. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени. IX-XIII вв. Свод археологических источников*. Вып. Е1-36. Москва, 1966.
- Kirpičnikov A. N., Medvedev F.F., 1985, *Voorużenie*, în *Drevneaja Rus'. Gorod, zamok, selo. Arheologia SSSR*, Moskva. // Кирпичников А.Н., Медведев А. Ф., 1985, *Вооружение*. în *Древняя Русь. Город, замок, село. Археология СССР*, Москва, с. 298-363.
- Komar A.V., Suhobokov O.V., 2000, *Voorużenie i voennoe delo Khazarskogo khaganata*, în *Vostočnoevropejskij archeologičeskij žurnal*, 2 (3), p. 20-30, Kiev. // Комар А. В., Сухобоков О.В., 2000, *Вооружение и военное дело Хазарского каганата* în *Восточноевропейский археологический журнал*, 2 (3), с. 20-30, Киев.
- Konstantin Bagreanorodnyj, *Ob upravlenii imperiei*. Text, perevod, kommentarii, izdanie vtoree, ispravlennoe. Red. G.G. Litavrin. A.P. Novosel'cev, Moskva, Nauka, 1991, p. 45-51. // Константин Багрянородный, *Об управлении империей*. Текст, перевод, комментарии, издание второе, исправленное. Под ред. Г.Г. Литаврина и А.П. Новосельцева, Москва, Наука, 1991.
- Korzhuhina G. F., 1954, *Russkie klady*, Moskva-Leningrad. // Корзухина Г. Ф., 1954, *Русские клады*, Москва-Ленинград.
- Kovalevskaja, V.B. 1981, *Severokavkazskie drevnosti*, în *Stepi Evrazii v epochu srednevekovia*, Moskva. p. 83-97. // Ковалевская В. Б., 1981, *Северокавказские древности*, în *Степи Евразии в эпоху средневековья*, Москва, с. 83-97.
- Kozlov V.I., 2015, *Naselenie stepnogo meždurečja Dunaja i Dnestra konča VIII – načala XI vekov n.e.: balkano-dunajskaja kul'tura*, Kazan-Sankt Peterburg-Chişinău. // Козлов В. И., 2015, *Население степного междуречья Дуная и Днестра конца VIII – начала XI веков н.э.: балкано-дунайская культура*, Казань-Санкт-Петербург-Кишинев.
- Kucypera P., Pranke P., Wadyl S., 2010, *Wczesnośredniowieczne miniaturowe toporiki metalowe z Europy Środkowo-Wschodniej i Północnej. Korpus zabutków*, în *Życie codzienne przez pryzmat rzeczy. Kultura materialna średniowiecza w Polsce*, t. I, Toruń p. 103-176.
- Kurta Fl., 2013, *Obraz i archeologia pečenegov*, în *Stratum plus*, 5, p. 203-234, // Курта Ф., 2013, *Образ и археология печенегов*, în *Stratum plus*, 5, с. 203-234.
- Leahu, V., Trohani, G. 1978, *Două morminte de călăreți nomazi din Cîmpia Teleormanului*, în *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 29/4, p. 530-535.
- Leont'ev A.E., Nosov E.N., 2012, *Vostočnoevropejskie puti soobščenia i trgovye svyazi v konce VIII-X v.*, în *Rus' v IX-X vekach: arheologičeskaja panorama. Drevnosti Severa*, Moskva, p. 382-401. // Леонтьев А.Е., Носов Е.Н., 2012, *Восточноевропейские пути сообщения и торговые связи в конце VIII-X в.*, în *Русь в IX-X веках: археологическая панорама. Древности Севера*, Москва, с. 382-401.
- Lesman, Iu.M. 2014, *Skandinavskij komponent drevnerusskoj kul'tury*, în *Stratum plus*, 5, p. 43-87. // Лесман Ю. М., *Скандинавский компонент древнерусской культуры*, în *Stratum plus*, 5, p. 43-87.
- Lombard Maurice, *L'Islam dans sa première grandeur (VIIIe-XIe siècles)*, Paris, 2014.
- Makarov N.A., 1992, *Drevnerusskie amulety-toporiki*, în *Rossijskaja arheologia*, 2, p. 41-56. // Макаров Н.А., 1992, *Древнерусские амулеты-топоры*, în *Российская археология*, 2, с. 41-56.

- Makarov, N.A. 2012, *Istoričeskie svidetel'stva i archeologičeskie realii: v poiskach cootvetstvij*, în *Rus' v IX-X vekach. Archeologičeskaja panorama*. Moskva-Vologda, p. 451-454. // Макаров Н.А., 2012, *Исторические свидетельства и археологические реалии: в поисках соответствий*, în *Русь в IX-X веках. Археологическая панорама*, Москва-Вологда, с. 451-454.
- Makarov N. A., Gajdukov P.G., Gomzin A.A., 2016, *Serebgo na seliščeach: monety i torgovyy inventar' IX-XI vv. v Suzdal'skom opolie*, în *Rossijslaja archeologia*, 4, p. 48-71. // Макаров Н.А., Гайдуков П. Г., Гомзин А. А., 2016, *Серебро на поселениях: монеты и торговый инвентарь IX-X вв. в Суздальском ополье*, în *Российская археология*, 4, с. 48-71.
- Mel'nikova E.A., 2010, *Baltijskaja sistema komunikacij v I tysjačeletii n.e. în Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy. 2009 god. Transkontinental'nye i lokal'nye puti kak sociokul'turnyj fenomen*, отв. red. T.N. Djakson, Moskva, p. 43-57. // Мельникова Е.А., 2010, *Балтийская система коммуникаций в I тысячелетии н.э. в Древнейшие государства Восточной Европы. 2009 год. Трансконтинентальные и локальные пути как социокультурный феномен*. Отв. ред. Т.Н. Джаксон, Москва, с. 43-57.
- Menišikov, M. Ju. 2017, *Sekiry Peruna ili topor Sveatogo Olafa. Istoričeskij kontekst miniatiurnych toporikov (amuletov-toporikov) v XI-XVII vekah*, în *Arheologija Podmoskovija. Materialy naučnogo seminara*, вып. 13, Moskva, p. 118-131. // Меньшиков М. Ю., 2017, *Секиры Перуна или топор Святого Олафа. Исторический контекст миниатюрных топориков (амулетов-топориков) в XI-XVII веках*, în *Археология Подмосковья. Материалы научного семинара*. вып. 13. Москва, с. 118-131.
- Merpert N.I., 1955, *Iz istorii oružia plemen Vostočnoj Evropy v rannem srednevekovie*, în *Sovetskaja archeologia*, 23, p. 131-168. // Мерперт Н. И., 1955, *Из истории оружия племен Восточной Европы в раннем средневековье*, în *Советская археология*, 23, с. 131-168.
- Mihajlov K. A., 2004, *O formirovanii vsadničeskoj subkul'tury v Drevnej Rusi*, în *Novgorod i Novgorodskaja zemlea*, // Михайлов К.А., 2004, *О формировании всаднической субкультуры в Древней Руси*, în *Новгород и Новгородская земля. История и археология*, nr.8/94, Новгород, p. 93-103.
- Musteață, S., 2005, *Populația spațiului pruto-nistean în secolele VIII-IX*, Chișinău.
- Musteață S., 2007, *Răspândirea monedei islamice timpurii la nordul Dunării de Jos în secolele VIII-X*, în *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, I, Sibiu, p. 165-182.
- Nania I., 1969, *O importantă descoperire din perioada feudalismului timpuriu la Bîrlogu, comuna Negrași, județul Argeș*, în *Studii și comunicări*, Pitești, 2, p. 117-132.
- Nedopako D.P., 2009, *Zalizny virobi z Ruhotina în Arheologija*, 4, Kiev, p. 68-75 // Недопако Д.П., 2009, *Залізні вироби з Рухотина в Археологія*, 4, Київ, с. 68-75.
- Nesterov S.P., 1981, *Tesla drevnetiurskogo vremeni v Južnoj Sibiri*, în *Voennoe delo drevnich plemen Sibiri i Central'noj Azii*, Novosibirsk, s. 163-172. // Нестеров С. П., 1981, *Тесла древнетюркского времени южной Сибири*, în *Военное дело древних племен Сибири и Центральной Азии*, Новосибирск, с. 163-172.
- Novotná B., Pleiner R., 1999, *Metalografický výzkum pěti železných nástrojů z bezdědovického depotu*, în J. Michálek, *Keltský poklad z Bezdědovic na Blatensku*, Blatna.
- Nunan T.S., 2004, *Torgovlea Volžskoj Bulgarii s samanijskoj Srednej Aziej v X v.*, în *Arheologia, istoria, etnografia Vostočnoj Evropy. Sbornik v čest' I.V. Dubova*, Sankt Peterburg, 2004, p. 255-308. // Нунан Т.С., *Торговля Волжской Булгарии с саманидской Средней Азией в X в.*, în *Археология, история, этнография Восточной Европы. Сборник в честь И.В. Дубова*, Санкт-Петербург, с. 255-308.
- Olteanu Șt., *Contribuții la cunoașterea evoluției principalelor unelte agricole de pe teritoriul României în epoca marilor migrații (secolele IV-XI)*, în *Revista de istorie*, t. 42, 1989, 3, p. 275-284.
- Olteanu Șt., 1997, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI. Structuri demo-economice și social-politice*, București.
- Paragină A., 1978, *Două piese de metal din feudalismul timpuriu descoperite în comuna Jariștea, județul Vrancea*, în *Studii și comunicări*, I, Focșani, p. 181-184.
- Paragină A., 1979, *Un nou depozit de arme și unelte din feudalismul timpuriu descoperit pe teritoriul județului Vrancea*, în *Studii și comunicări*, II, Focșani, p. 40-49.
- Paragină A., 2002, *Habitatul medieval la carbura exterioară a Carpaților în secolele X-XV*, Brăila.
- Paraschiv-Talmațchi C., Talmațchi G., *Comerțul la gurile Dunării în secolele IX-XII. Un stadiu al cercetărilor*, în *Pontica, XLVI*, Constanța, 2013, p. 263-291.
- Paulsen P., 1956, *Axt und Kreuz in Nord und Osteuropa*. Bonn.
- Pașuto V. T., 1953, *Očerki po istorii Galičko-Volynskoj Rusi*, Moskva. // Паушто В.Т., 1953, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Москва.
- Perhavko V.B., 1979, *Klassifikacia orudij truda i predmetov vooruženia iz rannesrednevekovykh pamjatnikov meždurečia Dnepra i Nemana*, în *Sovetskaja archeologia*, 4, p. 40-55, // Перхавко В. Б., 1979, *Классификация орудий труда и предметов вооружения из раннесредневековых памятников междуречья Днепра и Немана*. // *Советская археология*, 4, с. 40-55.
- Petrescu-Dîmbovița M., Teodor D. Gh., 1987, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții (jud. Botoșani)*, Iași.

- Pčelov E.V., 2010, *Put' „iz vareag v greki” i principy zemleopisania v načevalinoj časti „Povesti vremennyh let”*, în *Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy. 2009 god.* p. 66-77, // Пчелов Е. В., 2010, *Путь „из варяг в греки” и принципы землеописания в начальной части „Повести временных лет”*, în *Древнейшие государства Восточной Европы. 2009 год. Трансконтинентальные и локальные пути как социокультурный феномен*, отв. ред. Т.Н. Джаксон, Москва, с. 66-77.
- Petruhin V. Ja., 2010, *Put' „iz vareag v greki”: letopisnaja konstrukcia i transkontinental'nye magistrali*, în *Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy. 2009 god. Transkontinental'nye i lokal'nye puti kak sotziokul'turnyj fenomen*, отв. ред. Т.Н. Джаксон, Москва, р. 58-65. // Петрухин В.Я., 2010, *Путь „из варяг в греки”: летописная конструкция и трансконтинентальные магистрали*, în *Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy. 2009 god.*, отв. ред., Т.Н. Джаксон, Москва, с. 58-65.
- Pletneva S.A., 1981, *Saltovo-majackaja kul'tura*, în *Stepi Evrazii v epochu srednevekovia*, Москва, р. 62-75, // Плетнева С.А., 1981, *Салтово-маяцкая культура*, în *Степи Евразии в эпоху средневековья*, Москва, с. 62-75.
- Pletneva S.A., 1986, *Khazary*, Москва, // Плетнева С.А., 1986, *Хазары*, Москва.
- Postică Gh., 2007, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)*, București.
- Puškina T., 2010, *Klad „juvelira” perioda vikingov s teritorii Verchnego Podneprovja*, în *Arheologija un etnografija*, Riga, p. 147-153. // Пушкина Т., 2010, *Клад „ювелира” периода викингов с территории Верхнего Поднепровья*, în *Arheologija un etnografija*, Riga, с. 147-153.
- Rafalovici I. A., 1972, *Slavjane VI-IX vekov v Moldavii*, Chișinău. // Рафалович И. А., 1972, *Славяне VI-IX веков в Молдавии*, Кишинев.
- Ruttkay A., 1976, *Waffen und reiterausstattung des 9. bis zur ersten halfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II)*, în *Slovenska archeologia*, XXIV/2, 245-395.
- Sjuzjumov M. Ja., 1958, *Vasiliki kak istočnik dlea vnutrennej istorii Vizantii*, în *Vizantijskij vremennik*, t. XIV, p. 67-75. // Сюзюмов М.Я., *Василики как источник для внутренней истории Византии*, în *Византийский временник*, t. XIV, p. 67-75.
- Spinei V., 1973, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice*, I și II, în *SCIV*, 24/1 și 24/2, p. 57-82; p. 259-283.
- Spinei V., 1974, *Antichitățile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea*, în *SCIVA*, 25/3, p. 389-392.
- Spinei V., 1980, *Aspecte economice și sociale ale evoluției comunităților locale din spațiul est-carpatic în secolele X-XIII*, în *Hierasus*, I, p. 217-242.
- Spinei V., 1982, *Moldova în secolele XI-XIV*, București.
- Spinei V., 1985, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași.
- Spinei V., 1986-1987, *Populațiile nomade turce în regiunile românești în secolele X-XIV: aprecieri sintetice*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Județean*, XIII-XIV, p. 120-122.
- Spinei V., 1994, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău.
- Spinei V., 2009, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Leiden: Brill, p. 349;
- Šarov O., 1997, *Gibeli Ermanaricha: istoria i epos*, în *Stratum: struktury i katastrofy. Sbornik simvoličeskoj indoevropskoj istorii*, Sankt-Peterburg, p. 95-106. // Шаров О., 1997, *Гибель Ерманахиха: история и эпос*, în *Stratum: структуры и катастрофы. Сборник символической индоевропейской истории*, Санкт-Петербург, с. 95-106.
- Ševelenko A. Ja., 1992, *Prirodnye uslovja, etnodemografičeskie processy, razvitie proizvoditel'nyh sil*, în *Istoria Evropy, tom vtoroj, Srednevekovaia Evropa*, отв. ред. E.V. Gutnova, Z.V. Udal'tzova, Москва, Наука, p. 34-62. // Шевеленко А. Я., 1992, *Природные условия, этнодемографические процессы, развитие производительных сил*, în *История Европы, том второй, Средневековая Европа*, отв. ред. E.B. Гутнова и З.В. Удалцова, Москва, Наука, с. 34-62.
- Tel'nov N. P., 1988, *Issledovanie slavjanskogo seliščea Skok*, în *Arheologičeskie issledovania v Moldavii v 1983 g.*, Chișinău, p. 101-113, // Тельнов Н. П., 1988, *Исследование славянского селища Скок*, în *Археологические исследования в Молдавии в 1983 г.*, Кишинев, с. 101-113.
- Tel'nov N. P., Rabinovici R. A., 1990, *Rezul'taty rabot na poselenii Skok*, în *Arheologiceskie issledovania v Moldavii v 1985 g.*, Chișinău, p. 194-212. // Тельнов Н.П., Рабинович Р.А., 1990, *Результаты работ на поселении Скок*, în *Археологические исследования в Молдавии в 1985 г.*, Кишинев, с. 194-212.
- Tel'nov N., *Complexe medievale timpurii de producere a fierului în interfluviul Prut-Nistru*, în *Suceava*, 21, 1994, p. 31-40.
- Tentiuc I., 2012, *Contribuții la istoria și arheologia spațiului pruto-nistrean. Siturile de la Durlești și Molești*, Chișinău.
- Tentiuc I., 2017, *Populația din Moldova Centrală în secolele X-XIII*, Chișinău.
- Tentiuc I., Bubulici V., *Despre pătrunderea unor piese de origine varegă în spațiul est-carpatic în perioada evului mediu timpuriu*, în *Viața cotidiană în spațiul est-european din cele mai vechi timpuri până în*

- prezent: abordări interdisciplinare. Conferința științifică internațională, Chișinău, 30 octombrie 2018, Programul și rezumatele comunicărilor, Chișinău, 2018, p. 73.
- Teodor D. Gh., 1973, *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din secolele VI-XI e.n.*, în *Terra nostra. Culegere de materiale privind istoria agrară a României*, III, București, p. 223-232.
- Teodor, D. Gh., 1978, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași.
- Teodor D. Gh., 1981, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n.*, Iași.
- Teodor D. Gh., 1985, *Legături economice între regiunile de la răsărit de Carpați și Orientul Arab în secolele IX-X e.n.*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, XXII/1, Iași, p. 263-268.
- Teodor D. Gh., 1987, *Așezarea feudală timpurie de la Epureni-Vaslui*, în *Arheologia Moldovei*, XI, p. 140-167.
- Teodor D. Gh., 1996, *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d.H.*, Iași.
- Teodor D. Gh., 2003, *Topoare medievale timpurii în regiunile carpato-nistrene*, în *Temeiuri ale civilizației românești în context european. In memoriam Radu Popa*, Cluj-Napoca, p. 185-200.
- Teodor D. Gh., 2004, *Depozitul de unelte și arme medievale timpurii de la Gârbovăț (jud. Galați)*, în *Memoria Antiquitatis*, XXIII, p. 395-406.
- Teodor D. Gh., 2011, *Un centru meșteșugăresc din evul mediu timpuriu. Cercetările de la Lozna-Botoșani*, Brăila.
- Teodor D. Gh., 2017, *Armament din secolele V-XI la est de Carpați*, în *Acta Musei Tutovensis. Istorie veche și arheologie*, XIII, p. 260-272.
- Timosciuk B. O., 1978, *Tverdinea na Pruti. Z istorii viniknennia Cernivțiv*, Ujgorod. // Тимошук Б.О., 1978, *Твердия на Пруті. З історії виникнення Чернівців*, Ужгород, 87 с.
- Tiurk, A. 2018, *Amulety-toporiki v materiale Karpatskogo Basejna XI-XII vv.*, în *Trudy Kamskoj arheologo-etnografičeskoj ekspedicii Permskogo Gosudarstvennogo gumanitarno-pedagogičeskogo universiteta*, vyp. XIV, Permi, p. 165-182, // Тюрк А., 2018, *Амулеты-топорики в материале Карпатского бассейна XI-XII вв.* în *Труды Камской археолого-этнографической экспедиции Пермского Государственного гуманитарно-педагогического университета*, вып. XIV, Пермь, с. 165-182.
- Urbańczuk P., 2009, *The Polish discussion on medieval deposits of hack-silver*, în *Historia archaeologica: Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag*, Berlin-New York, p. 499-521.
- Utterström Gustav, *Climatic Fluctuations and Population Problems in Early Modern History*, în *Scandinavian Economic History Review*, III, 1, 1955.
- Vîlcu A., Isvoranu Th., 2015, *Monedele bizantine*, în *Moneda din Republica Moldova*, coord. A. Boldureanu, E. Nicolae, Chișinău, p. 102-105.
- Voss O., 1971, *Eisenproduktion und Versorgung mit Eisen in Skandinavien vor der Wikingerzeit*, Stockholm.
- Wallerstein Immanuel, *Sistemul mondial modern. Agricultura capitalistă și originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, 1992.
- White Lynn, *What accelerated technological Progress in the Western Middle Ages*, în *Scientific Change: Symposium on the history of science held at Oxford 9-15 July 1962*, Ed. by A.C. Crombie, London, 1963.
- Yotov V., 2007, *The Vikings in the Balkans (Tenth to 11th Centuries). Strategic and tactical changes. New Archaeological data on Weaponry*, în *Archaeologia Baltica*, 8, p. 321-327.
- Yotov V., 2018, *Data about northmen's presence in the Lower Danube Area*, în *Studia romana et medievalia. Miscellanea in honorem annos LXXX peragentis professoris emeriti Dan Gh. Teodor oblata*, București-Brăila, p. 467-476.
- Zaharia E., 1967, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București.

Lista ilustrațiilor

- Fig. 1. Planul de situație al depozitului de la Sadova.
- Fig. 2. Sadova. Săpăligă din fier (foto și desen).
- Fig. 3. Sadova. Oticuri din fier (foto și desen).
- Fig. 4. Sadova. Topor din fier (foto și desen).
- Fig. 5. Sadova. Topoare din fier (foto și desen).

List of illustrations

- Fig. 1. Sadova. Map with the location of the hoard of iron tools and weapons.
- Fig. 2. Sadova. The iron hoe (photo and drawing).
- Fig. 3. Sadova. The iron plowshare shovels (photo and drawing).
- Fig. 4. Sadova. The axe (photo and drawing).
- Fig. 5. Sadova. The axes (photo and drawing).

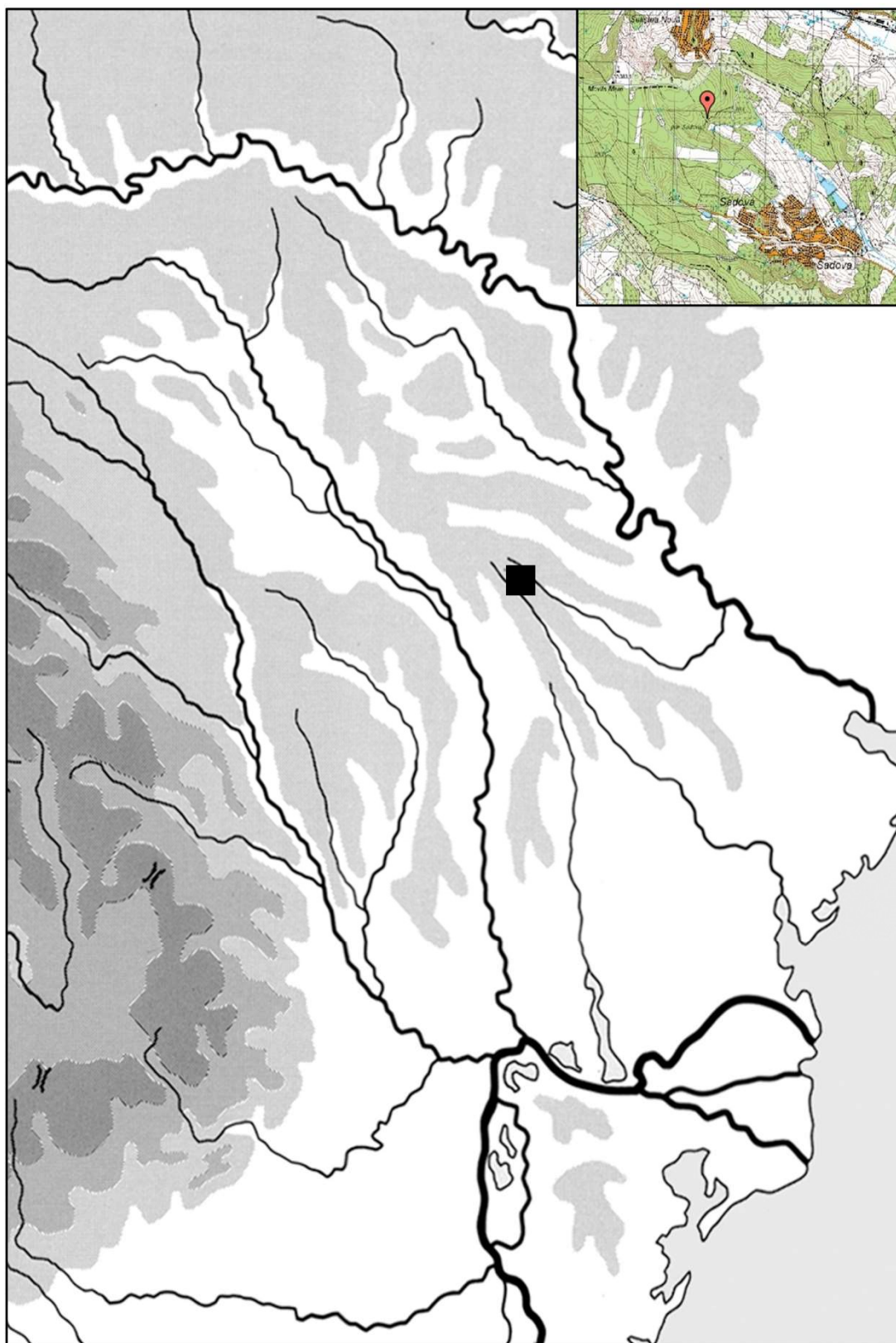

Fig. 1. Planul de situație al depozitului Sadova.

Fig. 2. Săpăligă din fier. Depozitul Sadova.

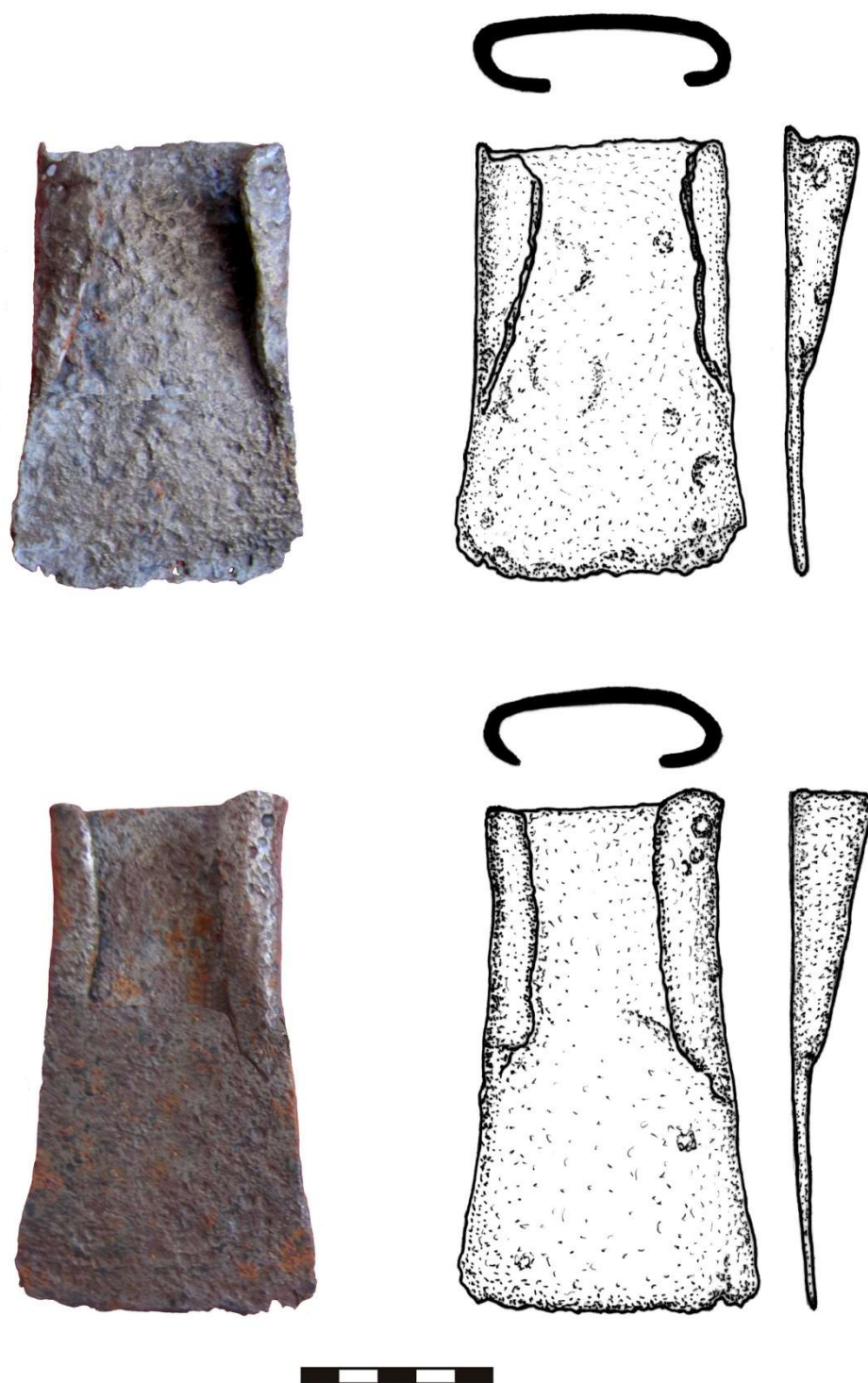

Fig. 3. Otice din fier. Depozitul Sadova.

Fig. 4. Topor din fier. Depozitul Sadova.

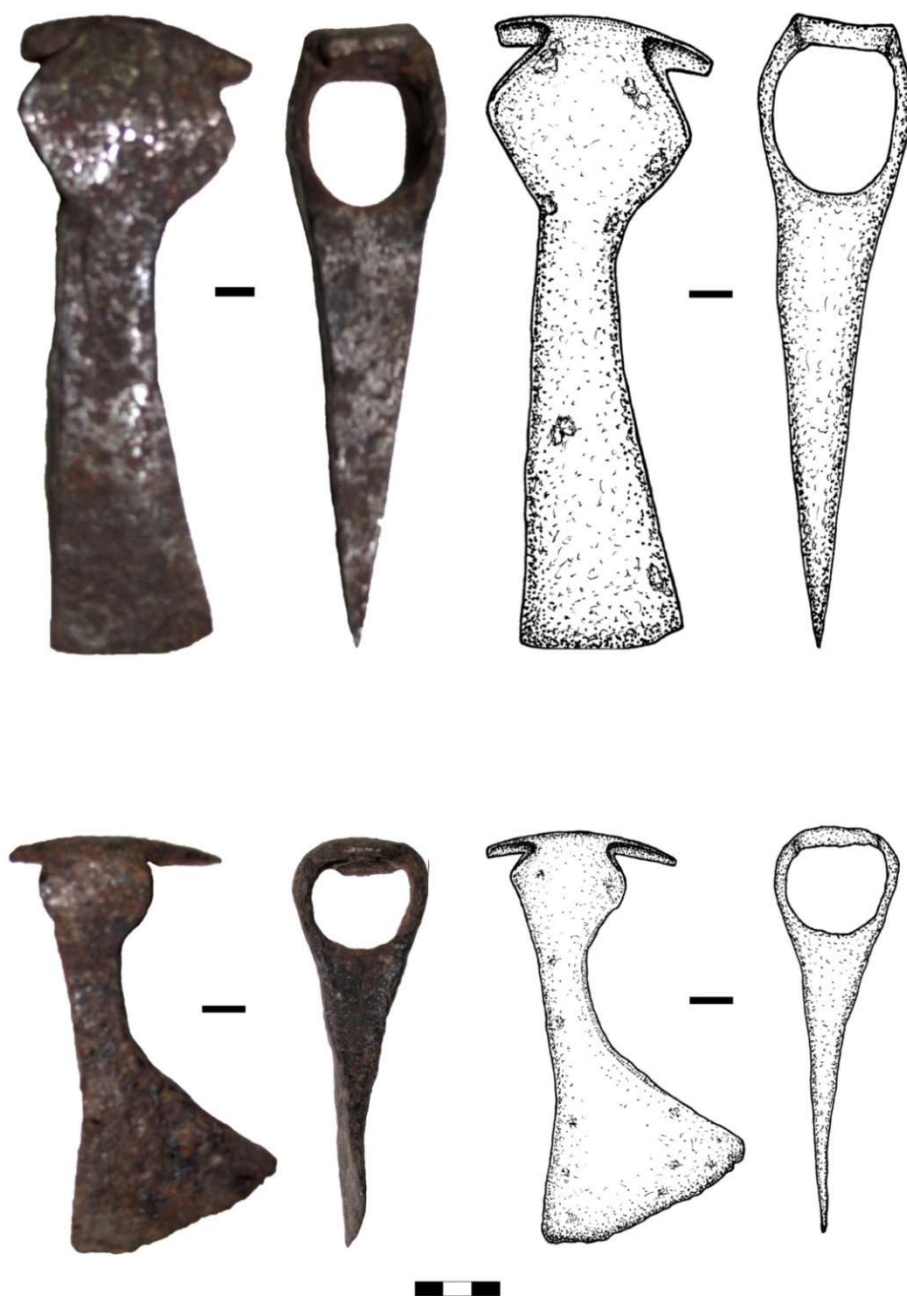

Fig. 5. Topoare din fier. Depozitul Sadova.